

Ta ingen skit

*Erfarenheter från ett arbete mot sexuella trakasserier bland
elever på mellanstadiet i Falu kommun*

Claes Herlitz

Arbetsrapport från Dalarnas forskningsråd
© Dalarnas forskningsråd och författaren
ISBN 91 887 91 22 X

Dalarnas forskningsråd
Box 743
791 29 FALUN
Tel: 023-70 91 00
Epost: info@dfr.se

Innehåll

Förord	1
Introduktion	2
Bakgrund	2
Definition av sexuella trakasserier	2
Förekomst av sexuella trakasserier i skolmiljön	3
Konsekvenser av sexuella trakasserier i skolmiljön	3
Att förebygga sexuella trakasserier i skolmiljön	4
Projektets syfte och uppläggning	5
Syfte	5
Deltagare i projektet	5
Innehåll i interventionen	6
Utvärderingens uppläggning	6
Projektets organisation och finansiering	6
Rapportens uppläggning	7
Arbetet i projektet	8
Arbetet i klass 4	8
<i>Uppläggning i stort</i>	8
<i>Lektionernas innehåll</i>	8
<i>Pedagogiska metoder</i>	9
Arbetet i klass 5	10
<i>Uppläggning i stort</i>	10
<i>Lektionernas innehåll</i>	10
<i>Pedagogiska metoder</i>	10
Arbetet i klass 6	11
<i>Uppläggning i stort</i>	11
<i>Lektionernas innehåll</i>	12
Lärarnas synpunkter på arbetet i projektet	13
Enkät till eleverna	15
Redovisningens uppläggning	15
Mobbning mot den egna personen	16
Sexuella trakasserier mot den egna personen	17
<i>Trakasserier med könsord</i>	17
<i>Personligt tal om sex eller kropp</i>	18
<i>Ovälkommen fysisk beröring</i>	19
<i>Uppgifter om förövarna</i>	19
Egen mobbning mot andra elever	20
Egna sexuella trakasserier mot andra elever	21
<i>Trakasserier med könsord</i>	21
<i>Personligt tal om sex eller kropp</i>	21
<i>Ovälkommen fysisk beröring</i>	22
Trivsel i skolan	23
Lärarnas attityder till eleverna	24
Åtgärder från de antastade eleverna	24
Sammanfattning och slutsatser	25
Referenser	28
Tabeller	30
Enkätformulär	42

Förord

Sexuella trakasserier i skolan är ett problem som är allmängiltigt men som har blivit allt mer utbredd under senare år. Rapporter i massmedierna antyder att både språkbruk och beteende hos eleverna ofta har en obehaglig sexuell ton och har blivit betydligt rårare bara under de senaste tio åren. Detta har medfört att vi i många svenska skolor har fått en skolmiljö som inte är förenlig med det krav på en trygg och säker arbetsplats präglad av jämlikhet mellan könen som det finns rätt att ställa på alla arbetsplatser.

”Grynet show” var ett populärt TV-program i Sverige under år 2002. Det vände sig framför allt till barn och ungdomar. Programledaren Grynet var en frispråkig person som sade vad hon tänkte och tyckte. Många skulle kalla henne vulgär, men framför allt framträdde hon som en modig person som stod för sina åsikter och som inte obefogat böjde sig för andra. Hon brukade avsluta sina program med att uppmana sina tittare: ”Ta ingen skit!”. Denna rapport har inspirerats av Grynets sätt att vara och har samma titel som hennes budskap.

I rapporten redovisas ett projektarbete vars syfte var att motverka sexuella trakasserier bland elever som gick på mellanstadiet i sex av Falu kommuns skolor under perioden höstterminen 1999 – vårterminen 2002. Kvinnojouren i Falun svarade för detta arbete. Det omfattade reguljär undervisning i klassrummet men också övningar, rollspel, teater och flera andra aktiviteter. Dalarnas forskningsråd följde arbetet och svarade för utvärderingen.

Som utgångspunkt för projektet gällde att alla former av sexuella trakasserier är oacceptabla och att eleverna måste få sådana kunskaper och sådan förmåga att de kunde stå emot och motverka sådana övergrepp. Arbetet gick alltså ut på att få eleverna att förstå att sexuella trakasserier i alla dess former är förkastliga, men också att ge dem en självkänsla som gjorde dem mindre sårbara för sådana övergrepp. ”Ta ingen skit”, alltså.

I rapporten beskrivs innehållet i projektarbetet. Dessutom redovisas resultaten av en enkät till samtliga elever som lämnade mellanstadiet i Falu kommuns skolor våren 2002. Avsikten var där att visa omfattningen av sexuella trakasserier vid slutet av projektperioden. Eleverna var indelade i en ”interventionsgrupp” – det vill säga elever som deltagit i projektet – och en kontrollgrupp av elever i skolor som inte omfattades av projektet.

Jag vill framföra mitt tack till Solveig Regnander vid Kvinnojouren i Falun som hade huvudansvaret för arbetet samt till hennes medhjälpare Ben Jansson och Anders Sandberg. Jag vill också tacka de engagerade lärarna och alla elever som besvarade enkäten. Tack också till den referensgrupp som var knuten till arbetet och till Jan Ifver som hjälpte mig med den statistiska bearbetningen av enkätmaterial.

Falun i januari 2003

Claes Herlitz

Introduktion

Bakgrund

Många undersökningar har visat att sexuella trakasserier är vanliga och att de har både kort- och långsiktiga konsekvenser som berör känslor, beteende, skolgång, yrkesliv och personlig ekonomi (1, 4, 8). En stor del av den internationella forskningen inom området har gällt sexuella trakasserier bland vuxna i utbildning eller på arbetsplatser. Omkring två tredjedelar av alla kvinnor och en fjärdedel av alla män har personlig erfarenhet av sexuella trakasserier, och för cirka 90 procent uppstår konsekvenser i form av hälsoproblem eller psykiska problem (4, 8).

Liksom många andra sociala problem börjar inte sexuella trakasserier i vuxen ålder utan utvecklas successivt med åldern (19). Få studier har genomförts kring sexuella trakasserier bland barn och ungdomar, men fenomenet tycks utvecklas i tydliga steg (19). Ett retsamt och fysiskt aggressivt beteende är vanligast i relativt tidiga år (4-11 år) då den verbala uttrycksförmågan inte är helt utvecklad. Detta beteende får ofta svårare karaktär bland de något äldre barnen och kan ta sig uttryck i t ex förelämpningar om fysiska defekter eller i grova ord. Efter hand som barnen utvecklar sin kognitiva och verbala förmåga ökar förekomsten av handlingar som medvetet avser att skapa obehag och få den trakasserade i underläge. Detta beteende är vanligt bland ungdomar i åldrarna 12 till 17 år (19).

Ett obehagligt eller provocerande beteende i relationen mellan pojkar och flickor är ganska sällsynt före 8 års ålder, och ett sådant beteende med tydlig sexuell innebörd börjar inte bli vanligt förrän vid ungefär 12 års ålder (19). Under åren därefter fram till 17 års ålder ökar det sistnämnda beteendet stadigt (3, 19). För något äldre ungdomar har inga mätningar gjorts men med hänsyn till hur kurvan över ökningstakten ser ut i tidigare åldrar är det troligt att en ökning av frekvensen sker även under de senare tonåren.

Merparten av hittillsvarande forskning rörande sexuella trakasserier bland barn och ungdomar har genomförts i Nordamerika och har fokuserats på bland annat begreppsmässiga och operationella definitioner samt studier av fenomenets karaktär och orsaker (17). Vi har inte funnit någon publicerad svensk vetenskaplig rapport kring sexuella trakasserier bland barn och ungdomar, och ingen interventionsstudie har publicerats vare sig i Sverige eller i Nordamerika.

Definition av sexuella trakasserier

Frågan hur sexuella trakasserier definieras varierar beroende på den sociala och kulturella miljön, den studerade tidsperioden (t ex det senaste året kontra livstiden) och åldern hos den som trakasserar och den som blir trakasserad. Genom riksdagens beslut på grundval av propositionen Kvinnofrid (proposition 1997/98:55) har en allmän definition lagfästs enligt vilken sexuella trakasserier är ett ovälkommet uppträdande av sexuell natur, eller annat ovälkommet uppträdande grundat på kön, som kränker arbetstagarens integritet i arbetet.

Man föreställer sig ofta att sexuella trakasserier är något som sker i förhållandet mellan personer av motsatt kön. Självfallet finns dock fenomenet också mellan personer av samma kön. En studie visar att män upplever sexuella trakasserier från män lika ofta som från kvinnor men att män i allmänhet har mindre negativa erfarenheter av trakasserier (18). En annan studie visar att många män som arbetade inom norsk skeppsmaskinteknisk industri upplevde mobbning och sexuella trakasserier och att

förekomsten var signifikant korrelerad med arbetstillfredsställelse, psykisk hälsa och psykiskt välbefinnande (5).

Mycket få studier har gjort kring frågan om sexuella trakasserier mellan barn och ungdomar av samma kön. De studier som har genomförts är inriktade på sexuella trakasserier baserade på sexuell läggning. Man har funnit att lesbiska flickor, homosexuella pojkar och bisexuella ungdomar känner kronisk stress till följd av verbal och fysisk misshandel från kamrater och vuxna (14). Dessa ungdomar lider oftare än andra ungdomar av problem relaterade till skolgången, flyr oftare hemmet, råkar i större utsträckning i konflikt med rättssamhället, ägnar sig mer åt narkotikamissbruk och prostitution och har högre självmordsrisk (14).

Förekomst av sexuella trakasserier i skolmiljön

Omfattningen av sexuella trakasserier i svensk skolmiljö har inte kartlagts i någon vetenskaplig studie, men undersökningar i USA har visat att 50-84 procent av amerikanska skolbarn har erfarenhet av sexuella trakasserier. Flickor är hårdare drabbade än pojkar (1, 8, 13, 15, 16). Man kan förmoda att omfattningen bland svenska skolbarn är likartad den i USA.

Även om sexuella trakasserier tycks uppfattas som ett normalt beteende hos en del elever har man funnit att det absoluta flertalet elever inte godtar det. Relativt vanligt är att skolbarn inte bara trakasseraras av kamrater utan även av vuxna i utbildningssystemet. En studie utförd av American Association for University Women har visat att omkring 25 procent av ett urval amerikanska flickor blivit sexuellt trakasserade av vuxna personer i skolan, mot 10 procent av pojkarna (1).

Ofta undertrycks det faktum att även föräldrar, lärare och administrativ skolpersonal svarar för sexuella trakasserier av skolbarn. I den nyssnämnda studien uppgav 65 procent av eleverna att de trakasserats av en kamrat medan 23 procent rapporterade en förälder eller någon annan familjemedlem och 7 procent en lärare. 22 procent ville inte uppges av vem de blivit trakasserad (1). I likhet med vuxna vill barn ogärna tala om att någon trakasserat dem sexuellt inför personer som har möjlighet att ingripa och sätta stopp för handlingarna. Orsaken är att de är rädda för konsekvenserna när den som trakasserat dem får reda på att de talat om vad som hänt.

I svenska massmedier har man uppmärksammat att det har blivit en hårdare skolmiljö under senare år. Man har noterat att bruket av svordomar och könsord har ökat och att eleverna oftare än förr beter sig aggressivt mot varandra. Det finns dock få vetenskapliga studier av aktuella förhållanden i Sverige. Vi har kunnat finna några sådana studier från Arbetslivsinstitutet om elevers språkbruk och sexuella trakasserier (6, 12).

Konsekvenser av sexuella trakasserier i skolmiljön

Barn som blivit utsatta för sexuella trakasserier har uppgett att de fått problem i skolgången, i sitt känsloliv och i sitt beteende (3). Barn som blivit utsatta har rapporterat att de inte velat gå till skolan, att deras prestationer påverkats negativt och att de blivit tveksamma till om de vill fullfölja sin skolgång (1). De har också uppgett att de fått minskat självförtroende, blivit ängsligare och mindre förhoppningsfulla om framtiden (1). En del undviker att delta i idrott och andra aktiviteter utanför skolan, vill inte vistas på vissa platser i skolan och blir ibland också aggressiva mot sina kamrater (1, 21). Många har också rapporterat fysiska symptom såsom sömnstörningar och magproblem (1, 8, 13, 15, 16).

Att förebygga sexuella trakasserier i skolmiljön

Liksom ifråga om många andra hälso- och sociala problem är tidig intervention nyckeln till en lyckosam primärprevention. Att satsa på detta är viktigt inte bara ur ett individuellt utan också ett nationellt perspektiv eftersom individer som drabbas delvis förloras i utbildningssystemet och så småningom kanske också i arbetskraften. Att vuxna inte uppmärksammar förekomsten och konsekvenserna av sexuella trakasserier i skolorna betyder att de ignorerar sitt ansvar för att ge barnen en skolmiljö som är säker, fri från svårare konflikter, och som ger lika möjligheter för pojkar och flickor.

Ett flertal faktorer tros bidra till uppkomsten av sexuella trakasserier (2, 9, 10, 11, 18, 20, 22). Forskare har dock bara börjat studera de tänkbara orsakerna, och mycket arbete återstår innan man har fullständig kunskap både om vad som gör att vissa personer utvecklas till plågoandar och vad som gör att vissa är mer mottagliga för trakasserier än andra.

Projektets syfte och uppläggning

Syfte

Att mer forskning behövs för att besvara de ovannämnda frågorna gör det inte mindre viktigt att utan dröjsmål vidta åtgärder i syfte att förhindra sexuella trakasserier. Uppskattningsvis lider för närvarande mer än 700 000 barn och ungdomar i svenska skolor varje år av sexuella trakasserier av större eller mindre omfattning. I det projekt som presenteras här har avsikten varit att skapa underlag för en effektiv interventionsstrategi i Falu kommuns grundskolor baserad på såväl forskningsresultat som praktiska erfarenheter.

Syftet med projektet har varit att *utforma, genomföra* och *utvärdera* en intervention i Falu kommuns grundskolor med syfte att förebygga sexuella trakasserier (och i någon mån mobbing). De primära målen för interventionen var att (a) minska omfattningen av sexuella trakasserier, (b) minska deras negativa kort- och långsiktiga effekter – t ex psykiska problem, hälsoproblem och studieproblem – samt (c) skapa förutsättningar för ett lärande i en miljö som är fri från trakasserier och som är befordrande för jämlikhet mellan könen.

De flesta hittills genomförda undersökningar kring sexuella trakasserier i Sverige och utomlands har varit inriktade på fenomenets förekomst, orsaker och konsekvenser. Det nu föreslagna projektet är ett av de mycket sällsynta *interventionsprojekt* rörande sexuella trakasserier bland barn och ungdomar som har utvecklats i Sverige eller utomlands, och till vilken också är knuten en utvärdering.

De interventionsprojekt som har genomförts inom området har inriktats på äldre tonåringar och högskolestudenter. Det föreslagna projektet är det första som riktar sig mot barn före tonåren. Att denna åldersgrupp ställs i fokus för undersökningen beror på att sexuella trakasserier enligt tidigare forskning startar i större skala i 12-årsåldern och att ett naturligt mål borde vara att förebygga trakasserier i en ålder där ännu inte hunnit bli vanliga.

Genom att dokumentera och utvärdera interventionen har vi avsett att skapa underlag för ett informationsmaterial om effektiviteten av ett skolbaserat interventionsprojekt för att förebygga sexuella trakasserier. Tanken är att den information som projektet kommer att ge skall kunna användas för arbete i syfte att förebygga sexuella trakasserier i andra skolor i Dalarna och på andra håll.

Deltagare i projektet

Samtliga cirka 700 elever som hösten 1999 började i fjärde klassen i Falu kommuns skolor deltog i projektet. Detta urval delades in i två grupper, som följdes under en period av knappt tre år, från början av klass 4 till halva vårterminen i klass 6, eller från hösten 1999 till en bit in på våren 2002. Eleverna delades in i en interventionsgrupp och en kontrollgrupp. I den sistnämnda gjordes inga särskilda insatser, utöver dem som normalt görs i skolan, görs för att informera om och förebygga sexuella trakasserier.

Skälet till att undersökningen avsåg elever i grundskolans mellanstadium var att det är i de tidiga åldrarna omedelbart före tonåren som barns attityder och beteenden relaterat till sexuella trakasserier grundläggs och att möjligheterna att påverka då är störst.

Att göra ett vetenskapligt helt korrekt slumpmässigt urval av deltagare i projektet är svårt eller omöjligt eftersom information om interventionens innehåll lätt sprids via kamratkontakter i skolan. Vi valde att fördela eleverna mellan interventions- och kontrollgruppen så att fyra stadsskolor och två landsbygdsskolor i Falu kommun slumpvis utvaldes för att ingå i interventionsgruppen och resten i kontrollgruppen. Interventionsgruppen kom att omfatta följande skolor: Britsarvsskolan II, Östra

skolan, Svärdsjöskolan, Sundbornsskolan, Hosjöskolan och Främbyskolan. Totalt ingick 13 klasser med 254 elever i interventionsgruppen vid projektets start.

Innehåll i interventionen

Vid projektstarten bestämdes att följande teman skulle bilda stomme för innehållet i interventionen:

- *Kunskaper och medvetenhet* om sexuella trakasserier i skolan: vad som kännetecknar sexuella trakasserier, deras omfattning i skolan, hur man märker att de förekommer.
- *Myter och uppfattningar* rörande sexualitet: myter som sammanhänger med kön och sexuell läggning, utveckling av identitet rörande kön och sexuell läggning, jämlikhet med avseende på kön och sexualitet.
- *Orsaker till och konsekvenser av sexuella trakasserier*: faktorer som kan leda till att man blir sexuellt trakasserad eller utsätter andra för trakasserier, konsekvenser med avseende på skolgång, beteendemönster och känsloliv.
- *Att förebygga och skydda sig mot sexuella trakasserier*: vad man kan göra för att undvika att blir utsatt för sexuella trakasserier och vad man kan göra för att förhindra trakasserier i en akut situation.
- *Det motsatta könets uppfattningar om sexuella trakasserier*: skillnader i hur man uppfattar trakasseriers innebörd och allvar, skillnader i syn på vad det innebär att ha "sällskap" med en person av motsatt kön, diskussioner mellan könen kring dessa frågor.

Utvärderingens uppläggning

Utvärderingen gjordes med hjälp av ett särskilt frågeformulär som fylldes i under lektionstid av samtliga elever i Falu kommuns skolor efter det att de lämnat klass 6 och då de just börjat i klass 7. Med detta material som grund undersöktes skillnader mellan interventionsgruppen och kontrollgruppen när det gäller förekomst av sexuella trakasserier – dels sådana som man själv fått utstå och dels sådana som man utsatt andra elever för. Vi frågade också om eleverna hade erfarenhet av mobbning mot sig själva eller egen mobbning mot andra elever. Stor vikt lades vidare vid att identifiera olika sociala och psykologiska bestämningfaktorer för sexuella trakasserier och mobbning: kön och familjeförhållanden, grad av trivsel och framgång i skolan m.m. Frågeformuläret redovisas som en bilaga till denna rapport. Totalt utdelades 730 frågeformulär varav 660 besvarades. Detta innebar en svarsfrekvens på 90,4 procent.

Förutom enkäten till eleverna skedde en utvärdering av projektet genom att de lärare som var involverade i interventionen lämnade skriftliga synpunkter på projektets uppläggning och genomförande sedan detta avslutats.

Projektets organisation och finansiering

Huvudansvarig för interventionsarbetet i projektet var Kvinnojouren i Falun genom Solveig Regnander. Hon delade under hela projektperioden ansvaret för arbetet med en manlig partner – Ben Jansson under den första hälften av perioden och Anders Sandberg under den andra hälften. Under hela perioden arbetade dessa personer en timme i veckan i de fem klasser som utvalts för interventionsarbetet. Som komplement engagerades särskilda resurspersoner för undervisning inom vissa områden och aktiviteter som rollspel och teaterverksamhet.

För arbetet med metodutveckling och genomförande av projektutvärdering och dokumentation svarade två forskare vid Dalarnas forskningsråd i Falun: Jennifer Steel (disputerad psykolog) i början av projektperioden och Claes Herlitz (disputerad socialmedicinare) under hela perioden.

Under hela projektiden fanns en referensgrupp knuten till projektet. Den bestod av ovannämnda resurspersoner samt två representanter för Falu kommuns skolstab/skolförvaltning, fem lärare/rektorer vid Falu kommuns skolor, en representant för Socialförvaltningen, länsstyrelsens jämställdhetsdirektör samt en representant för Statens Folkhälsoinstitut. Referensgruppen sammanträdde 2 – 3 gånger per år. Gruppens uppgift var att följa och diskutera erfarenheterna från projektet, bidra till problemlösningar och bedöma behovet av nya initiativ.

Projektet finansierades med anslag från Falu kommun, Allmänna Arvsfonden, Folkhälsoinstitutet och Länsstyrelsen Dalarna.

Rapportens uppläggning

I fortsättningen av denna rapport redovisas först uppläggningsen och innehållet i projektarbetet. Redovisningen bygger på årliga verksamhetsberättelser kompletterade med muntliga uppgifter från de ansvariga för interventionsarbetet. Som avslutning på detta kapitel sammanfattas lärarnas kommentarer rörande projektet sedan detta avslutats.

I nästföljande kapitel redovisas resultatet av enkätundersökningen till eleverna. Denna redovisning bygger på ett antal tabeller som lagts samlade i slutet av rapporten.

Avslutningsvis sammanfattas projektet och dess resultat tillsammans med en del slutsatser.

Arbetet i projektet

Arbetet i klass 4

Uppläggnig i stort

Under höstterminen ansvarade Solveig Regnander och Ben Jansson för arbetet i klasserna. Sedan Ben Jansson slutat i projektet vid höstterminens slut var Regnander ensam ansvarig under resten av läsåret.

Under de första två veckorna fick föräldrarna information om projektet på föräldramöten. Även en skriftlig information skickades till varje målsman. De projektansvariga tog första kontakten med barnen som besökare under ordinarie lektionstid. Under höstterminen hade de vardera en lektionstimme per vecka i varje klass. Sedan Ben Jansson slutat i projektet vid höstterminens slut utökades Solveig Regnanders arbetstid något.

Ett hjälpmedel i arbetet var ”Projekt Charlie”, ett program avsett för grundskolan och ursprungligen med syftet att förhindra drogmissbruk. Syftet med Projekt Charlie är att ge eleverna sociala färdigheter som höjer deras förmåga att stå emot grupstryck. Bland annat ska eleverna läras att hävda sin mening, kunna säga nej, fatta beslut och lösa problem samt att utveckla och förstärka självkänslan.

Klasserna var indelade i flick- och pojkgrupper. Under höstterminen hade Solveig Regnander hand om flickgrupperna och Ben Jansson om pojkgrupperna. Sedan Ben Jansson slutat i projektet engagerades lärarna i interventionsarbetet. Som förberedelse till detta genomfördes en utbildning (utbildningsgivare: Krosness Consulting) under två dagar där åtta av de totalt 13 lärare som var engagerade i projektet deltog. Lärarna hade inledningsvis hand om pojkgrupperna, men en bit in på vårterminen bytte Solveig Regnander och lärarna grupper så att de senare fick hand om flickgrupperna.

Lektionernas innehåll

Lektionerna utgick från Projekt Charlies fem regler, nämligen:(1) Lyssna – räck upp handen; (2) Ge uppåtpuffar – inga nedåtpuffar; (3) Värna om ditt utrymme; (4) Du har rätt att stå över och låta frågan gå vidare; och (5) Tystnadsplikt – förtroende. I olika undervisningspass togs bland annat följande ämnen upp:

- Vikten av att uppskatta olikheter
- Olika sätt att kommunicera, vikten av att lyssna och att bli en skicklig lyssnare
- Betydelsen av att ha självkänsla
- Hur man handskas med rädsla och ilska
- Samarbete, tävlan och grupstryck
- Vikten av avslappning och hur detta uppnås
- Vad det innebär att vara en bra kompis
- Gränssättning – att med röst och kroppsspråk kunna freda sig mot kränkningar
- Antistressövningar
- Innebörden av rasism
- Diskussioner av TV-serier, filmer och tidningar utifrån vad eleverna sett eller läst

Som extern föreläsare medverkade jämställdhetskonsult Doris Marydotter med undervisning kring första stegen i självförsvar för tjejgrupperna. Skådespelaren Lennart Lindblom berättade om känslor och begreppet ”den osårbara hjälten” för pojkgrupperna.

Pedagogiska metoder

Gemensamt för *alla grupperna* var att de första lektionerna ägnades åt Projekt Charlies fem regler. Sedan fick eleverna fylla i Projekt Charlies arbetsblad ”Vad jag anser om mig själv”. Detta blad innehåller 16 frågor, såsom ”Trivs jag med mig själv”, ”Vet jag vad grupptryck är för något?”, ”Hjälper jag andra?”. För varje fråga gällde tre svarsalternativ, nämligen ”Ja, oftast”, ”Ibland, vet ej” och ”Nej, nästan aldrig”. I slutet av vårterminen 2000 fick eleverna åter fylla i samma arbetsblad och jämföra med vad de tidigare skrivit. Det viktigaste resultatet var här att de elever som visade flest positiva förändringar var de tysta och tillbakadragna.

Under hela läsåret användes också flera av Projekt Charlies övriga arbetsblad. Dessutom användes projektets ”riskkort” som avslutning på cirka hälften av lektionerna. Andra lektioner avslutades med att eleverna stod i en ring och gav varandra massage, vilket avslutades med att varje elev skrev en ”uppåtpuff” med fingret mot ryggen på framförvarande kamrat i ringen.

I lektionerna om olika sätt att kommunicera, vikten av att lyssna och om hur man blir en bra ”sändare” och ”mottagare” användes olika rollspel och lekar. Även i lektionerna om självkänsla och känslor, och hur man handskas med rädsla och ilska, användes dessa metoder. En röd tråd var då hur viktigt det är att eleverna respekterar sina egna känslor, vågar tala om dem och berätta om dem för någon vuxen de litar på. I temat om samarbete, tävlan och grupptryck ingick tävlingar och lekar som innebar både samarbete och konkurrens.

Ett nära samarbete med lärarna eftersträvades. Lärarna gav ofta värdefull information om olika problem i grupperna och lektionerna anpassades ibland efter denna information. På samma sätt informerades de ansvariga för projektet lärarna när något särskilt kommit fram under lektionerna.

Lektionerna i *flickgrupperna* under höstterminen började alltid med att varje flicka fick välja en bild av ett ansiktsuttryck som stämde överens med hur hon mådde. Cirka 150 bilder med 37 olika ansiktsuttryck fanns att tillgå. Sedan placerade sig flickorna i en ring och var och en fick berätta om orsakerna till sitt val av bild. Flickorna hade generellt sett inga problem med att följa Projekt Charlies fem regler.

I arbetet i flickgrupperna betonades särskilt flickornas värde. Man arbetade också mycket med gränssättningsövningar. Ibland gick man ifrån lektionernas planerade innehåll och koncentrerade sig på frågor som var aktuella för flickorna. Det kunde gälla frågor om utanförskap, kränkningar, existentiella frågor eller stress. Stor vikt lades vid att anpassa undervisningen till varje grupps särskilda behov, med särskild koncentration på dem som sade sig ha varit utsatta för någon kränkning och på de tillbakadragna. Ganska mycket tid lades också vid diskussioner av könsroller med utgångspunkt från flickornas egna tidningar, såsom Bamse, Frida och Okey.

Pojkgrupperna hade i allmänhet mycket svårare än flickgrupperna att följa Projekt Charlies fem regler. Olika sätt att komma till rätta med dessa problem prövades, såsom enskilda samtal mellan projektledaren och olika pojkar och försök att få pojkarna att själva engagera sig i hur problemet skulle lösas. Efter hand minskade också problemen. I en grupp förtecknades samtliga elevers uppfattningar om vilka problemen var på tavlan (under rubriken ”Problem”), varefter varje elev fick ge förslag på hur han skulle kunna bidra till en lösning av problemen (under rubriken ”Lösning”). Listan med lösningar följdes sedan upp i början av varje lektion.

Pojkarna fick särskild träning i att prata om känslor. De hade i allmänhet lättare att berätta om episoder när de varit arga än när de varit ledsna eller rädda. I alla pojkgrupperna togs också processen tanke – känsla – handling upp i form av rollspel, arbete med arbetsblad och diskussioner. Tanken var här framför allt att få pojkarna att förstå hur viktigt det är att en stark känsla måste få följas av en tanke innan känslan leder till handling.

Även i pojkgrupperna anpassades innehållet i lektionerna efter varje grupps särskilda behov. Pojkarna tog upp problem som att äldre elever brukade slå och reta dem, att de hade mardrömmar och att de blivit kränkta på ett eller annat sätt.

Arbetet i klass 5

Uppläggnig i stort

Arbetet i klass 5 inleddes med att man repeterade vad som gjorts under de två första terminerna. Man gick också igenom vad de kommande lektionerna skulle innehålla. Den nye manliga medarbetaren i projektet, Anders Sandberg, presenterade sig. Under hela läsåret delade sedan Solveig Regnander och Anders Sandberg på projektansvaret.

Under arbetet i klass 5 bedrevs de flesta lektioner i helklass, det vill säga utan uppdelning på pojkar och flickor. Undantaget var självförsvarsövningar samt en klass där flickorna begärde att inte ha en blandad grupp eftersom de ansåg att alltför många pojkar störde undervisningen.

Tyngdpunkten i arbetet lades under året på jämställdhetsfrågor samt frågor om mobbning och gruppsyck. Några externa resurspersoner engagerades i undervisning om jämställdhet, stereotypa könsrollsmönster och om FN: s barnkonvention.

Lektionernas innehåll

Följande moment ingick i undervisningen under det andra läsåret:

- Forumteater om mobbning och gruppsyck
- Forumteater om mobbning och gruppsyck
- Repetition av hur man handskas med ilska och andra känslor
- Självförsvarsövningar
- Arbete kring berättelsen ”Den lilla flickan med svavelstickorna”
- Undervisning om FN: s barnkonvention
- Undervisning om jämställdhet
- Undervisning om stereotypa könsrollsmönster
- Undervisning om främlingsfientlighet och rasism
- Träning i att uppträda på ett bestämt sätt
- Undervisning kring processen i beslutsfattandet och vikten av att själv fatta beslut i olika situationer

Pedagogiska metoder

Undervisningen om mobbning och gruppsyck skedde i form av forumteater. Eleverna delades in i grupper med 4 – 6 elever i varje grupp. Varje grupp fick träna en kort stund för att skapa ett problem. Förutsättningen var att spelet skulle sluta i kaos. Det handlade om mobbning, rökning, övergrepp av föräldrar, snatteri etc. Varje pjäs spelades sedan upp inför hela klassen. I en andra uppspelning fick de övriga i klassen medverka genom att säga stopp och själva gå in i spelet för att skapa en positiv upplösning av problemet. I alla uppspel gjordes fler än ett inlägg med olika förslag till lösningar. Eleverna stimulerades också till att använda sig av kroppsspråk som skulle stämma med vad de sade i ord. Båda könen var lika aktiva. När eleverna hade spelat klart analyserades gemensamt vad som hänt.

Självförsvarsövningarna bedrevs i flick- och pojkgropper. Pojkarna gick till dessa lektioner under glada rop, medan flickorna inte visade samma entusiasm. En del flickor hade svårt att på ett bestämt och självsäkert sätt visa var gränsen för deras personliga integritet går.

Inför arbetet med berättelsen ”Den lilla flickan med svavelstickorna” delades först ett arbetsblad ut där olika känslor beskrevs utifrån huvudkategorierna ”glad”, ”ledsen”, ”rädd” och ”arg”. Eleverna fick sedan ringa in vad de kände under det att berättelsen lästes. Berättelsen slutar med att flickan dör, men eleverna fick också föreslå alternativa slut på sagan. De flesta känslor som eleverna ringat in på

arbetsbladet fanns inom kategorierna ”ledsen” och ”rädd”. Projektledarna frågade om eleverna trodde att någon på skolan hade dessa känslor. Flertalet elever trodde att det var så, och diskussionen gällde därefter vad eleverna kunde göra, dels för någon annan som mår dåligt och dels för sig själva om de mår dåligt. Lektionen avslutades med att projektledarna hänvisade till vart man som barn kan vända sig för att få hjälp.

Undervisningen om FN: s barnkonvention leddes av Birgitta Forsman från Rädda barnen. I en efterföljande lektion diskuterades innehållet i den information som hon lämnat. Ett viktigt tema var att klargöra att barn inte bara har rättigheter utan också skyldigheter.

Eleverna fick fylla i en enkät om jämställdhet där frågorna hämtats från Jämos handbok om könsmobbing i skolan. För varje fråga fick de ställa sig i något av fyra möjliga hörn beroende på vilket svar de lämnat. Alla svarade jakandet på påståendet att hemkunskap är viktigt med tanke på framtiden. Påståendet ”Att arbeta på dagis passar killar” skapade betydligt mer diskussion. Nästan var tionde elev svarade nej på detta påstående. På påståendet ”Män bör i det stora hela tjäna mer än kvinnor” svarade 10 procent ja – nästan alla pojkar. Utifrån enkäten om jämställdhet fördes sedan livliga diskussioner som tog många lektionspass i anspråk.

Sedan dessa diskussioner genomförts visade projektledarna avsnitt ur olika ”TV-såpor” med avsikt att demonstrera stereotypa könsrollsmönster som motverkar jämställdhet. De tog upp hur sådana program kan påverka människor utan att de vet om det. Man kom också in på hur reklamen kan påverka människors syn på hur man bör vara och inte minst hur man bör se ut för att ”duga”. Därefter såg man och analyserade filmen ”Tzatziki morsan och polisen” som visar en man och en kvinna vilka är befriade från stereotypa könsrollsmönster. Skådespelaren Lennart ”Fingal” Lindblom engagerades vidare för att på ett humoristiskt sätt visa hur olika stereotypa könsrollsmönster kan visa sig. Han berörde också mobbing och barnmisshandel. Efter föreställningen ägnades tid åt diskussioner om vad man hade sett.

Främlingsfientlighet togs upp genom att eleverna fick föreställa sig att de skulle flytta till Tanzania. De fick uppgiften att tänka efter vilka traditioner och vilken mat de då inte ville vara utan. De fick också tänka sig in i hur en tanzanier som de inbjudit till Sverige skulle reagera inför svensk mat och svenska traditioner. Vidare diskuterades svensk flyktingpolitik utifrån uppgifter om fördelningen av jordens befolkning efter hudfärg, religion, välstånd etc.

I tre olika rollspel demonstrerades olika reaktionsmönster när det gäller hur man skall säga ifrån om man utsätts för någon handling eller något påstående som man ogillar. De aktuella reaktionsmönstren var aggression, ett bestämt uppträdande och underkastelse. Eleverna fick därefter ha egna rollspel som visade hur man kan uppträda på ett bestämt sätt.

Den sista lektionen ägnades åt att lära eleverna att identifiera de olika delarna i beslutsfattandeprocessen. I denna lektion användes ”fyrhörningen”, det vill säga samma metod som använts vid undervisningen om jämställdhet. Man diskuterade när det är viktigt att själv fatta beslut och vilka situationer som kan uppstå när detta är nödvändigt. Eleverna gav exempel inom bland annat områdena snatteri, rökning och öldrickande.

Arbetet i klass 6

Uppläggning i stort

Under höstterminen i klass 6 pågick arbetet i samma omfattning som tidigare i 11 av de 14 deltagande klasserna. I tre klasser var undervisningen mindre omfattande på grund av att det var svårt att hitta lektionstider för projektet. Projektet avslutades en liten bit in på vårterminen i klass 6.

Arbetet i klass 6 inleddes med att man repeterade vad som gjorts tidigare. Eleverna gavs då möjlighet att koppla samman de olika delmomenten och se deras betydelse för att nå målet att förebygga

sexuella trakasserier. Projektledarna Solveig Regnander och Anders Sandberg berättade också vad man skulle göra under resten av projektiden. Förutom de planerade inslagen ägnades på elevernas egen begäran en lektion åt diskussioner om terrordådet i USA i början på höstterminen. Att denna fråga kom upp förklaras av att man tidigare inom projektet hade ägnat mycket tid åt att diskutera känsliga frågor och att föra fram personliga tankar.

Liksom under årskurs 5 bedrevs de flesta lektioner i helklass. Under några lektioner var dock klasserna uppdelade i flick- och pojkgrupper. Det gällde främst när man diskuterade frågor om utseendet betydelse, ”tjejtidningar”, pornografi och andra frågor där en blandad grupp kunde tänkas hämma diskussionen.

Lektionernas innehåll

Arbetet i klass 6 omfattade följande nya moment:

- Elevernas känslor och tankar om terrordådet i USA
- Ord som sägs om och till andra i kränkande syfte
- Lagen om sexuella trakasserier
- Rollspel om sexuella trakasserier
- Diskussion om vad tjejer respektive killar är bra på
- Tjejtidningar och pornografi
- Feministiskt självförsvar
- Dopning, anabola steroider och nödvärnsrätt

Pedagogiska metoder

En lektion i början av höstterminen ägnades åt positiva och negativa ord som beskriver kvinnor/flickor och män/pojkar. Eleverna fick ge exempel på sådana ord varefter man diskuterade om orden var negativt eller positivt laddade. Avsikten var att förklara ordens betydelse och hur människor kan känna när de konfronteras med ord som ”bögg” eller ”hora”. Tanken var att få eleverna att förstå att en del ord kan uppfattas som kränkande och att de bör vara mycket återhållsamma med att använda sådana ord.

Under följande lektioner fick eleverna lära sig vad som sägs i lagen om sexuella trakasserier. Olika exempel på vad som kan uppfattas som sexuella trakasserier togs då upp. Vikten av att olika människor upplever olika handlingar olika och att det är varje enskild person som bestämmer var gränsen går betonades.

Man gjorde vidare rollspel om sexuella trakasserier där eleverna fick ta på varandra och ge varandra blickar. De fick tillämpa vad de tidigare lärt sig om att sätta gränser, att vara tydlig i sitt uppträdande och att ha tillit till sin egen känsla om vad som är obehagligt. Inledningsvis blandades flickor och pojkar i dessa rollspel. Efterhand blev det dock uppenbart att det kändes pinsamt och svårt för många elever, och de delades därför upp i flick- och pojkgrupper.

Frågan vad flickor och pojkar är bra på togs upp under en lektion. Ett bakomliggande syfte var att se om eleverna hade förstått budskapet om jämställdhet från lektioner under de första åren. Det visade sig att de flesta eleverna inte resonerade utifrån en ren könsrollsmodell.

Flera lektioner ägnades åt diskussioner kring utseende, pornografi mm utifrån svaren på en särskild enkät som eleverna fått fylla i. Dessa diskussioner fördes separat för flickorna och pojkarna. På frågan till flickorna om de var nöjda med sitt utseende svarade hälften ja och hälften nej. Enkäten gav underlag för diskussioner om vad som påverkar människors åsikter om hur de ska se ut. Flera av flickorna tyckte att även pojkar borde läsa ”tjejtidningar” (och då framför allt frågespalten) så att de får förståelse för hur flickor tänker och känner. På en efterföljande lektion fick flickorna ta med sig ”tjej-

tidningar”, och diskussioner fördes då om hur flickor och pojkar är klädda och vilket budskap de signalerar. Man noterade att flickor ofta framställs som sexobjekt. I flickgrupperna diskuterades också när man ska ha sitt första samlag. Man var överens om att det är viktigt att inte bli övertalad. Man återknöt till tidigare diskussioner om vikten av att sätta gränser och att lita på sina egna känslor.

Motsvarande enkät till pojkarna visade att de flesta var nöjda med sitt utseende och att de inte ansåg sig påverkas av reklam, TV-program och filmer. Det framgick att en del pojkar brukade prata om pornografi och att de ibland kunde dra de andra med sig. Frågan om pornografi var ett mycket större samtalsämne i pojkgrupperna än i flickgrupperna.

Under en heldag tränades flickorna i feministiskt självförsvar med två lärare från organisationen Artemis systrar. Pojkarna fick information om dopning och anabola steroider. De fick svara på frågor om varför de tror att en del människor dopar sig. Under samma dag gav en polis information till pojkarna om innebörden av nödvärnsrätt och om i vilka situationer som denna rätt får tillämpas.

Enligt projektledarnas bedömning skedde en mer positiv utveckling i de klasser där lärarna varit med på lektionerna. En orsak till detta kan ha varit att lärarna i sitt ordinarie arbete kunnat återknyta till de diskussioner som förts. Projektledarnas erfarenhet av arbetet var vidare att det sannolikt skulle ha varit en fördel för undervisningen om flickorna och pojkarna skilts åt i större utsträckning än som skett eftersom man då hade kunnat diskutera friare kring olika problem.

Lärarnas synpunkter på arbetet i projektet

Sedan arbetet i projektet avslutats tillfrågades de lärare som deltagit vilka synpunkter de hade på projektets innehåll och genomförande. Skriftliga svar lämnades av fem lärare som representerade fyra av de sex skolor som ingick i interventionsgruppen. De fem lärarna talade inte bara för sig själva utan också för andra lärare som varit engagerade i projektet vid sina respektive skolor. De synpunkter som lämnades sammanfattas nedan.

Några lärare berättade om de två klasser som de lämnade ifrån sig sedan eleverna gått ut klass 6. De menade att klasserna då bestod av elever som var trevliga och hade social kompetens och som kunde känna igen sig i andras situation. Det förekom sällan hårda och kränkande ord av det slag som ofta brukar förekomma framför allt mot flickor. Lärarna ansåg att den undervisning som lämnats inom projektet i hög grad hade bidragit till denna goda stämning i klasserna och ansåg att projektet hade varit en ”draghjälp” i lärarnas arbete.

Samma lärare framhöll att man varje vecka vid klassråden hade tagit upp frågan ”Hur mår vi i klassen?”. De hade märkt att även ”obekväma” saker hade tagits upp vid dessa tillfällen, till exempel om någon elev hade varit otrevlig mot någon annan. Detta hade inte accepterats av kamraterna.

Positiva synpunkter av liknande slag återkom hos de övriga lärarna. En framhöll att han hade märkt en positiv utveckling hos eleverna både när det gäller förmågan till empati och den egna självkänslan. De dagliga konflikter som ofta förekom i klass 4 hade till stor del försvunnit i klass 6. Flickorna verkade ha blivit sammansvetsade, målmedvetna och positiva. Denna lärare noterade också att det inte förekom något drogmisbruk i klassen i årskurs 6.

En annan lärare menade att det hade varit en fördel att få vara ”observatör” under de olika aktiviteterna i projektet och inte behöva vara den som ledde de olika övningarna. Därmed skapades större möjlighet att reflektera över hur barnen agerade och reagerade. Detta förbättrade möjligheter att som lärare försöka stärka barnens självkänsla, att få dem att förstå och känna empati. Samma lärare menade att det var bra att de övningar som tog upp olika syn på flickor och pojkar, könsroller och liknande sparades till årskurs 6.

En uppfattning som framfördes av flera lärare var att det var fördelaktigt att dela upp klasserna i två grupper med pojkar och flickor åtskilda. Detta hade betydelse för flickornas möjligheter att bli

delaktiga i diskussionerna. Det var också bra att det var en kvinnlig ledare i flickgrupperna och en manlig ledare i pojkgrupperna.

Sammanfattningsvis lämnade lärarna mycket positiva omdömen om projektarbetet. De menade att ledarna hade varit duktiga, lektionerna välplanerade och att barnen hade fått den tid de behövde för egna reflexioner. Flera menade att projektets inriktning och uppläggning var av stort intresse för det fortsatta egna arbetet som lärare.

Enkät till eleverna

Redovisningens uppläggning

Enkätundersökningen genomfördes i augusti och september 2002, när eleverna hade lämnat årskurs 6 och just hade börjat årskurs 7. Som tidigare redovisats besvarades enkäten anonymt i klassrummet under lärarens överinseende. Av totalt 730 utdelade enkäter återlämnades som ovan framgått 660 ifyllda, vilket innebar en svarsfrekvens på 90,4 procent. 235 elever uppgav att de gått i en klass som ingick i interventionsgruppen medan 353 elever uppgav att de gått i en annan klass. Övriga elever som besvarade enkäten hade gått i mellanstadiet på någon skola utanför Falu kommun eller hade inte besvarat frågan vilken skola de gått i under mellanstadiet.

I nedanstående redovisning framgår elevernas svar på frågorna om de blivit mobbade eller utsatta för sexuella trakasserier (fråga 10 och 11 i enkäten), om de själva mobbat eller utsatt andra elever för sexuella trakasserier (fråga 14 och 15) och hur de trivdes i skolan när de gick sista terminen i klass 6 (fråga 4). För de elever som uppgett att de blivit mobbade eller trakasserade redovisar vi också svaren på frågor om hur de har reagerat och vilka förövarna har varit (fråga 12 och 13).

I redovisningen av svaren på frågorna om mobbning, sexuella trakasserier och trivsel i skolan har vi lagt vikt vid att fördela eleverna efter olika karakteristika utifrån enkätsvaren. Med hänsyn till syftet med projektet är en given indelningsgrund om eleven deltagit eller inte deltagit i interventionsprojektet. Undersökningen ger emellertid möjlighet att fördela eleverna efter många andra grunder, nämligen följande:

- Kön (fråga 1 i enkäten)
- Familjeförhållanden (fråga 3)
- Grad av trivsel i skolan (fråga 4)
- Grad av framgång i skolan (fråga 5)
- Psykosomatiska besvär (fråga 6)
- Lärarnas attityder och beteende (fråga 7)
- Grad av självförtroende eller självuppskattning (fråga 8)
- Syn på jämställdhet mellan könen (fråga 9)
- Om eleven gått i en stads- eller landsortsskola inom Falu kommun (fråga 17)

För att förklara förekomst av mobbning och sexuella trakasserier mot en själv har vi till denna lista lagt uppgifter rörande erfarenheter av mobbning och sexuella trakasserier mot andra elever samt trivsel i skolan (fråga 14, 15 och 4). För att förklara förekomst av egen mobbning och sexuella trakasserier mot andra elever har vi använt uppgifter om andras mobbning och sexuella trakasserier mot en själv samt trivsel i skolan (fråga 10 och 11 och 4). För att förklara vad som orsakar trivsel eller otrivsel i skolan har vi utnyttjat uppgifterna om förekomst av egen mobbning/sexuella trakasserier mot andra och andras mobbning/sexuella trakasserier mot en själv.

Uppgifterna till redovisningen bygger på tabellerna 1 – 15, som lagts samlade i slutet av denna rapport. I tabellerna 1 – 4 och 6 – 10 redovisar vi uppgifter som visar klara skillnader med avseende på kön, familjeförhållanden eller några andra av de karakteristika som förtecknats ovan. Däremot redovisas vi inte uppgifter där vi inte kunnat finna några påtagliga skillnader, med vilket vi här menar skillnader som är mindre än 3 procentenheter. I stället framgår i texten under varje avsnitt sammanfatt-

ningsvis vilka faktorer som visat sig vara av betydelse och vilka som visat sig ha mindre eller ingen betydelse för att förklara förekomsten av de olika beteendena m.m.

En svårighet vid tolkningen av resultaten är att de grupper som ingår under varje kategori (till exempel kön) inte utan vidare kan antas vara lika med avseende på alla andra karakteristika hos eleverna (till exempel familjeförhållanden). Sådana s.k ”confounding factors” gör att materialet inte med fullständig klarhet visar vilken betydelse olika faktorer isolerat har för förekomsten av de beteenden som vi är intresserade av i denna undersökning. Vi har emellertid inte drivit analysen så långt att vi beaktat sådana möjliga skillnader.

Mobbning mot den egna personen

Av samtliga elever som besvarade frågan ”Blev du mobbad i skolan när du gick sista terminen i klass 6” svarade 88 procent nej (Tabell 1). Av de återstående uppgav 9 procent att de blivit mobbade mindre än en gång i veckan och 3 procent att det skett minst en gång i veckan. Med utgångspunkt från uppgifterna i Tabell 1 redovisas nedan vilka grupper som var överrepresenterade som föremål för mobbning och vilka faktorer som visade sig ha mindre eller ingen betydelse.

ÖVERREPRESENTERADE GRUPPER

- Elever som inte trivdes i skolan
- Elever som inte ansåg att de lyckats i skolarbetet
- Elever som brast i självförtroende eller självuppskattning
- Elever med psykosomatiska besvär
- Elever som inte tyckte att jämställdhet mellan könen är viktigt
- Elever som varit med och mobbat andra elever
- Elever som inte deltagit i projektet

FAKTORER AV MINDRE ELLER INGEN BETYDELSE

- Kön
- Familjeförhållanden
- Lärarnas attityder
- Om eleven trakasserat andra elever sexuellt
- Om eleven gått i en stads- eller landsortsskola

Av de faktorer som visade sig ha betydelse för om eleven blivit mobbad av andra elever var de mest utslagsgivande faktorn – kanske något överraskande – om de själva varit med och mobbat andra elever (Tabell 1). Ungefär en fjärdedel av de elever som hade mobbat andra hade också själva blivit mobbade, medan bara var tionde av de övriga eleverna själva hade blivit mobbade. Av de övriga faktorerna var graden av framgång i skolarbetet och förekomsten av psykosomatiska besvär de mest utslagsgivande för om man som själv blivit mobbad.

Det är naturligtvis inte lätt att säga vad som är orsak och vad som är verkan i flera av dessa fall. Är det till exempel de olyckliga och osäkra eleverna som blir mobbade, eller är det snarare så att mobbning leder till psykosociala besvär för de mobbade? Enkäten ger inte svar på sådana frågor, men det är sannolikt att det i många fall är en fråga om en ”ond cirkel”. Den kan verka så att osäkra och udda elever är lätta offer och därför lockar till mobbning från kamraterna, något som leder till att elevens psykosociala situation försämras varigenom deras utsatthet för förtryck ökar. Eller den kan verka så att den som blir mobbad vill ”ge igen” genom att ge sig på andra elever (inte nödvändigtvis den som varit ens egen plågoande).

Det är av intresse att konstatera att varken elevens kön eller familjeförhållanden visade sig ha någon betydelse för förekomsten av mobbning. Med familjeförhållanden menar vi här om eleven bodde i kärnfamilj, det vill säga med sin mamma och pappa tillsammans, eller på något annat sätt. Om man föreställer sig att miljön på landsortsskolor i allmänhet är lugnare än på stadsskolor kan man tro att mobbning förekommer i mindre utsträckning i de förstnämnda, men inte heller i detta avseende visade undersökningen några skillnader.

En något mindre andel av de elever som deltagit i projektet än av de elever som inte deltagit uppgav att de blivit mobbade när de gick sista terminen i klass 6 (9 procent gentemot 13 procent). Detta är otvivelaktigt en skillnad, dock liten jämfört med skillnaderna inom de övriga (oberoende) variabler som redovisas i Tabell 1.

Sexuella trakasserier mot den egna personen

Trakasserier med könsord

Som svar på påståendet ”Någon har kallat mig för hora, bög eller annat könsord när jag gick sista terminen i klass 6” valde 54 procent av eleverna svarsalternativet ”Aldrig” (Tabell 2). 28 procent svarade ”Sällan”, 15 procent ”Ibland” och 3 procent ”Ofta”. Med utgångspunkt från Tabell 2 redovisas nedan de överrepresenterade grupperna samt faktorer av mindre eller ingen betydelse för förekomsten av denna yttring av sexuella trakasserier.

ÖVERREPRESENTERADE GRUPPER

- Pojkar
- Elever som inte trivdes i skolan
- Elever som inte ansåg att de lyckats i skolarbetet
- Elever som var missnöjda med lärarnas attityder mot dem
- Elever som brast i självförtroende eller självuppskattning
- Elever som varit med och mobbat andra elever
- Elever som trakasserat andra elever med könsord
- Elever som inte deltagit i projektet

FAKTORER AV MINDRE ELLER INGEN BETYDELSE

- Elevens familjeförhållanden
- Psykosomatiska besvär
- Syn på jämställdhet mellan könen
- Om eleven gått i en stads- eller landsortsskola

Av Tabell 2 framgår en tydlig bild av vilka elever som i första hand blivit utsatta för tillmälen med sexuell innebörd. De mest utslagsgivande faktorerna var om eleverna själva hade mobbat andra elever och om de hade trakasserat andra elever med könsord. Men det fanns också stora skillnader i de övriga studerade variablerna. Betydligt över hälften av pojkarna, men bara en tredjedel av flickorna, hade blivit trakasserade med könsord. Fördelningen var ungefär densamma mellan dem som inte trivdes särskilt bra i skolan och dem som trivdes. En betydligt större del av de elever som ansåg att deras lärare inte var särskilt intresserade av dem som person än av de elever som ansåg motsatsen uppgav sig ha blivit okvädade med könsord.

Svaren ger alltså intryck av att en ganska stor del av de elever som blivit utsatta för verbala kränkningar i form av könsord inte själva varit några ”änglar” i detta avseende. Det är tydligen inte heller så

att flickorna varit mer utsatta än pojkarna, utan tvärtom. De elever som inte trivts särskilt bra i skolan och som inte upplevt tillräcklig respons från lärarna var överrepresenterade som mål för trakasserier med könsord från andra elever. Liksom i fråga om mobbning mot den egna personen hade elevernas familjeförhållanden och om de gått i en stads- eller landsortsskola inte någon betydelse för om de upplevt verbala kränkningar med könsord.

Som också framgår av Tabell 2 uppgav en större del av de elever som deltagit i projektet än av de övriga att de aldrig blivit trakasserade med könsord i skolan. Skillnaden mellan de två grupperna var något större än när det gäller förekomst av mobbning.

Personligt tal om sex eller kropp

Totalt 83 procent av eleverna kryssade för alternativet ”Aldrig” som svar på påståendet ”Någon har pratat om sex eller min kropp så att jag blev generad eller ledsen när jag gick sista terminen i årskurs 6” (Tabell 3). 11 procent svarade ”Sällan”, 5 procent ”Ibland” och bara 1 procent ”Ofta”. Grupper av elever som var överrepresenterade som mål för sådana trakasserier samt faktorer av mindre eller ingen betydelse redovisas nedan.

ÖVERREPRESENTERADE GRUPPER

- Flickor
- Elever som inte trivdes i skolan
- Elever som var missnöjda med lärarnas attityder mot dem
- Elever som brast i självförtroende eller självuppskattning
- Elever som varit med och mobbat andra elever
- Elever som trakasserat andra elever med könsord
- Elever som inte deltagit i projektet

FAKTORER AV MINDRE ELLER INGEN BETYDELSE

- Familjeförhållanden
- Elevernas åsikter om hur de lyckats i skolarbetet
- Psykosociala besvär
- Syn på jämställdhet mellan könen
- Om eleven gått i en stads- eller landsortsskola

Den utan jämförelse viktigaste bestämningsfaktorn för om man blivit utsatt för trakasserier i form av tal om sex eller kommentarer om ens kropp var om man själv hade mobbat andra elever (Tabell 3). Även elever som själva hade trakasserat andra elever med könsord hade blivit utsatta för denna typ av trakasserier. Samma mönster framträder alltså här som tidigare. En rå ton i umgänget var tydligen inte någon enkelriktad företeelse utan något som förekom i båda riktningarna i grupper av elever. Men undersökningen visade också andra skillnader, som var av delvis samma slag som ifråga om trakasserier med könsord.

Påfallande är dock att en något större del av flickorna än av pojkarna hade erfarenhet av att någon hade pratat om sex eller om deras kropp så att de blev generade eller ledsna. Flickornas och pojkarnas svar på denna fråga avvek därmed helt från motsvarande svar på frågan om de blivit kallade vid könsord. Detta kan tolkas så att det framför allt bland pojkarna förekom en umgängeston där man slängde sig med ”fula ord” utan närmare övervägande, medan däremot en del av flickorna blev utsatta för mer målinriktade och personliga trakasserier.

Figur 3 visar att en större del av dem som inte deltagit i projektet än av dem som deltagit hade blivit utsatta för personligt tal om sex eller kropp från andra elever. Skillnaden var dock relativt liten.

Ovälkommen fysisk beröring

Av samtliga elever uppgav 87 procent att de aldrig blivit utsatta för att ”någon tagit på dem på ett närgånget sätt fast de inte ville det” när de gick sista terminen i årskurs 6 (Tabell 4). Sju procent uppgav att de sällan hade blivit utsatta för detta, 5 procent att det skett ibland och 1 procent att det skett ofta. Betydelsen av olika faktorer för om eleverna blivit utsatta framgår nedan.

ÖVERREPRESENTERADE GRUPPER

- Flickor
- Elever som inte levde i kärnfamilj
- Elever som inte trivdes i skolan
- Elever som var missnöjda med lärarnas attityder mot dem
- Elever som brast i självförtroende eller självuppskattning
- Elever som trakasserat andra elever med könsord
- Elever som inte deltagit i projektet

FAKTORER AV MINDRE ELLER INGEN BETYDELSE

- Elevernas åsikter om hur de lyckats i skolarbetet
- Psykosociala besvär
- Syn på jämställdhet mellan könen
- Om eleven varit med och mobbat andra elever
- Om eleven gått i en stads- eller landsortsskola

Här framträder delvis andra bestämningsfaktorer än för de andra typer av sexuella trakasserier som behandlats ovan. Viktigast för om man blivit fysiskt antastad är vilket kön man tillhörde och i vilken utsträckning man kände självförtroende eller självuppskattning. Undersökningen visar här att flickor och elever som var missnöjda med sig själva löpte störst risk för att utsättas för ovälskommen fysisk beröring. En ganska viktig bestämningsfaktor för om eleverna haft sådana erfarenheter är också om de upplevt sig ha fått hjälp och stöd av sina lärare. I detta fall framträder också elevens familjeförhållande som en intressant faktor: elever som levde i en kärnfamilj hade mindre erfarenhet av ovälskommen fysisk beröring än övriga elever.

Påfallande är att elevernas svar på frågan om hur viktigt de ansåg det vara med jämställdhet mellan könen inte hade något samband med förekomsten av någon form av sexuella trakasserier. Orsaken till detta kan vara att eleverna inte till fullo förstod innebörden i honnörskordet jämställdhet och att många elevers svar på denna fråga var mer en läpparnas bekännelse än en djupt känd åsikt.

Undersökningen visade en liten skillnad – dock i förväntad riktning – mellan de elever som deltagit i projektet och de som inte deltagit.

Uppgifter om förövarna

Till de elever som blivit utsatta för mobbning eller sexuella trakasserier ställdes frågan om vem eller vilka som hade gjort det mest. De svarsalternativ som eleverna hade att välja mellan var någon eller några jämnåriga pojkar, någon eller några jämnåriga flickor, någon eller några andra pojkar, någon eller några andra flickor och slutligen någon eller några vuxna. Totalt 89 elever besvarade denna fråga. Som framgår av Tabell 5 uppgav tre fjärdedelar av dessa att förövarna främst hade varit pojkar, framför allt jämnåriga pojkar. Endast 17 procent meddelade att det hade varit flickor. Det kan också noteras att 8 procent av eleverna uppgav att de framför allt hade blivit mobbade eller trakasserade av någon eller några vuxna.

En jämförelse mellan svaren för de utsatta pojkarna och flickorna visar att en betydligt större del av pojkarna än av flickorna hade blivit mobbade eller trakasserade av pojkar (Tabell 5). Bara 6 procent av pojkarna hade blivit antastade av flickor. Av flickorna hade en fjärdedel blivit antastade av andra flickor och 7 procent av någon eller några vuxna.

Egen mobbning mot andra elever

På frågan ”Var du med och mobbade andra elever när du gick sista terminen i klass 6” svarade 89 procent av eleverna nej. Av dem som svarade ja uppgav 9 procent att det skett mindre än en gång i veckan och 2 procent att det skett minst en gång i veckan. Denna fördelning är nästan exakt densamma som i svaren på frågan om eleverna själva blivit mobbade. Man bör då komma ihåg att den sistnämnda frågan gällde om man över huvud taget blivit mobbad i skolan och alltså inte enbart av klasskamrater. Vad som kännetecknade och inte kännetecknade dem som själva mobbat framgår av Tabell 6 och nedanstående lista.

ÖVERREPRESENTERADE GRUPPER

- Pojkar
- Elever som inte trivdes i skolan
- Elever som inte ansåg att de lyckats i skolarbetet
- Elever som var missnöjda med lärarnas attityder mot dem
- Elever med psykosomatiska besvär
- Elever som själva blivit mobbade i skolan
- Elever som blivit trakasserade med könsord av andra elever
- Elever som inte deltagit i projektet

FAKTORER AV MINDRE ELLER INGEN BETYDELSE

- Familjeförhållanden
- Självförtroende/självuppskattning
- Syn på jämställdhet mellan könen
- Om eleven gått i en stads- eller landsortsskola

Om man jämför vad som kännetecknade dem som mobbat och dem som blivit mobbade framgår att både grupperna inte trivdes särskilt bra i skolan, var missnöjda med sitt skolarbete och ofta var på dåligt humör. Mobbarna var framför allt pojkar medan de mobbade var flickor och pojkar i ungefär samma utsträckning. Utmärkande för mobbarna var vidare att de själva hade blivit mobbade i skolan och hade fått utstå kränkande tillmälen av sexuell innebörd från andra elever.

Undersökningen visade ingen skillnad mellan dem som mobbat och dem som inte mobbat när det gäller självuppskattning eller självförtroende. Inte heller elevernas familjeförhållanden, deras uppfattning om jämställdhet mellan könen eller deras skolas lokalisering hade någon betydelse för om de mobbat andra elever.

Som framgår av Tabell 6 hade en något mindre del av dem som deltagit i projektet mobbat andra elever sista terminen i klass 6 jämfört med dem som inte deltagit. Skillnaden mellan de två grupperna var emellertid liten.

Egna sexuella trakasserier mot andra elever

Trakasserier med könsord

Av samtliga svarande uppgav 62 procent att de aldrig ”kallat någon för hora, bög eller annat könsord”. 26 procent svarade att det skett sällan, 11 procent ibland och 1 procent ofta (Tabell 7). Denna svarsbild sammanfaller ganska väl med svaren på frågan om de själva blivit trakasserade med könsord, även om en något högre andel av eleverna förnekade att de använt sådana ord än att de blivit utsatta för dem.

ÖVERREPRESENTERADE GRUPPER

- Pojkar
- Elever som inte trivdes i skolan
- Elever som inte ansåg att de lyckats i skolarbetet
- Elever med psykosomatiska besvär
- Elever som var missnöjda med lärarnas attityder mot dem
- Elever som själva blivit sexuellt trakasserade i skolan
- Elever som inte deltagit i projektet

FAKTORER AV MINDRE ELLER INGEN BETYDELSE

- Familjeförhållanden
- Självförtroende/självuppskattning
- Syn på jämställdhet mellan könen
- Om eleven blivit mobbad i skolan
- Om eleven gått i en stads- eller landsortsskola

Av ovanstående kännetecken på dem som utsatt andra elever för trakasserier med könsord var de mest utmärkande om eleverna själva hade blivit utsatta för sexuella trakasserier i skolan (se tabell 7). Vidare var det betydligt vanligare att pojkar slängde sig med könsord mot andra elever än att flickor gjorde det. Andra utmärkande faktorer var att eleverna inte trivdes i skolan, var på dåligt humör och att de inte tyckte att de lyckats i skolarbetet. En viktig faktor var också lärarnas attityder: de som inte tyckte att de fått den hjälp de behövde och att lärarna inte varit intresserade av dem som person var mer benägna att använda könsord än andra elever.

Liksom när det gäller mobbning visade de elever som trakasserat andra med könsord inte ett mindre självförtroende eller en lägre självuppskattning än andra elever. De avvek inte heller när det gäller familjeförhållanden och hade inte blivit utsatta för mobbning i större utsträckning än andra elever. Grova ord med sexuell innebörd var lika vanliga i landsorts- som i stadsskolorna.

Liksom ifråga om mobbning förekom tillmälen av detta slag i något mindre utsträckning hos de elever som deltagit i projektet än hos andra elever.

Personligt tal om sex eller kropp

En mycket liten del eller 5 procent av eleverna uppgav att de själva trakasserat andra elever genom att ”prata om sex eller någons kropp så att den eleven blev generad eller ledsen” när de gick sista terminen i klass 6 (Tabell 8). Fyra procent uppgav att detta skett ”sällan” och en procent att det skett ”ibland”. Dessa siffror kan jämföras med att en så hög andel som 16 procent av eleverna uppgav att de åtminstone någon gång blivit trakasserade på detta sätt under samma tid. Även om den sistnämnda siffran innefattar trakasserier från även andra än de egna klasskamraterna antyder skillnaden att det inte varit lätt att erkänna att man själv stått för tal av detta slag.

ÖVERREPRESENTERADE GRUPPER

- Pojkar
- Elever som inte trivdes i skolan
- Elever som inte ansåg att de lyckats i skolarbetet
- Elever med psykosomatiska besvär
- Elever som var missnöjda med lärarnas attityder mot dem
- Elever som själva blivit sexuellt trakasserade i skolan

FAKTORER AV MINDRE ELLER INGEN BETYDELSE

- Familjeförhållanden
- Självförtroende/självuppskattning
- Syn på jämställdhet mellan könen
- Om eleven blivit mobbad i skolan
- Om eleven gått i en stads- eller landsortsskola
- Om eleven deltagit i projektet

Som framgår av Tabell 8 och ovanstående förteckning var de grupper som i första hand stod för sexuella trakasserier av detta slag precis desamma som de grupper som trakasserade andra med könsord. Det var alltså pojkar, elever som inte trivdes i skolan, som var missnöjda med sina studieresultat och sina lärare samt elever som själva fått utstå sexuella trakasserier av olika slag. Framför allt den sistnämnda gruppen var överrepresenterad.

Familjeförhållanden, grad av självförtroende eller självuppskattning, uppfattning om jämställdhet, erfarenheter av mobbning mot den egna personen och skolans lokalisering hade ingen betydelse för svaren på denna fråga. Att märka är också att undersökningen i detta fall inte visade några skillnader mellan de elever som deltagit i projektet och dem som inte deltagit.

Ovälkommen fysisk beröring

Bara 4 procent av eleverna uppgav att de hade "tagit på någon på ett närgånget sätt fast den personen inte ville det" när de gick sista terminen i klass 6 (Tabell 9). Tre procent uppgav att detta skett "sällan" och en procent att det skett ibland. En jämförelse med uppgifterna i Tabell 4 visar att en betydligt högre andel nämligen 13 procent av eleverna uppgav att de själva blivit utsatta för detta åtminstone någon gång under samma period.

ÖVERREPRESENTERADE GRUPPER

- Pojkar
- Elever med psykosomatiska besvär
- Elever som var missnöjda med lärarnas attityder mot dem
- Elever som själva blivit sexuellt trakasserade i skolan

FAKTORER AV MINDRE ELLER INGEN BETYDELSE

- Familjeförhållanden
- Grad av trivsel i skolan
- Elevernas åsikter om hur de lyckats i skolarbetet
- Grad av självförtroende eller självuppskattning
- Syn på jämställdhet mellan könen
- Om eleven blivit mobbad i skolan

- Om eleven gått i en stads- eller landsortsskola
- Om eleven deltagit i projektet

Av Tabell 9 framgår att det uteslutande var pojkar som rapporterade att de ägnat sig åt ovälkommen fysisk beröring av andra elever. I övrigt visade undersökningen små skillnader mellan olika grupper, men elever som själva blivit sexuellt trakasserade, elever som inte tyckte att de fick den hjälp de behövde från lärarna och elever som hade svårt att somna på nätterna var något överrepresenterade.

Som tidigare framhållits kan det vara svårt att veta vad som är orsak och verkan när det gäller handlingar av detta slag. Ledde besvär som yttrade sig i sömnsvårigheter till att elever gav sig på andra elever, eller var det snarare så att sexuella trakasserier mot andra elever ledde till samvetskval vilka yttrade sig i sömnsvårigheter? Undersökningen ger inte svar på dessa frågor, men med all sannolikhet är förklaringen mer komplex än som framgår enbart av redovisningen i tabellerna.

Det kan noteras att det inte hade någon betydelse för förekomsten av ovälkommen fysisk beröring av andra elever om man deltagit eller inte deltagit i projektet.

Trivsel i skolan

Av samtliga elever uppgav 44 procent att de trivdes mycket bra i skolan när de gick i klass 6 medan 37 procent ansåg att de trivdes ganska bra (Tabell 10). Elva procent lämnade svarsalternativet ”varken/eller”, 4 procent svarade ”ganska dåligt” och 4 procent ”mycket dåligt”.

ÖVERREPRESENTERADE GRUPPER

- Elever som levde i en kärnfamilj
- Elever som ansåg att de lyckats i skolarbetet
- Elever som var nöjda med lärarnas attityder mot dem
- Elever som kände självförtroende eller självuppskattning
- Elever som inte blivit mobbade i skolan
- Elever som inte blivit sexuellt trakasserade i skolan
- Elever som inte varit med och mobbat andra elever
- Elever som inte trakasserat andra elever sexuellt
- Elever som gått i en stadsskola
- Elever som deltagit i projektet

FAKTORER AV MINDRE ELLER INGEN BETYDELSE

- Kön
- Syn på jämställdhet mellan könen

Av de sammanlagt tolv möjliga bestämningsfaktorer som studerades visade det sig att inte mindre än 10 hade betydelse för om eleverna trivdes i skolan (se Tabell 10 och ovanstående förteckning). Viktiga faktorer för trivseln i skolan var om eleverna ansåg att de lyckades i skolarbetet, om de uppskattade lärarnas insatser för dem och om de kände självförtroende eller självuppskattning. Det är knappast någon vågad gissning om man tror att dessa faktorer också var korrelerade med varandra.

Undersökningen visade också klart att elever som trivdes i skolan framför allt var sådana som inte hade blivit mobbade eller sexuellt trakasserade. Det fanns också ett samband mellan trivsel i skolan och om man varit med och mobbat eller trakasserat andra elever; de som trivdes hade sällan antastat andra elever.

Ett möjligen något överraskande resultat är att elever som gick i skolor på mindre orter utanför Falu tätort uppgav att de trivdes sämre i skolan än de som gick i någon av stadsskolorna.

Ett med hänsyn till undersökningens syfte särskilt intressant resultat är att, som framgår av Tabell 10, en betydligt större del av de elever som deltagit i projektet uppgav att de trivdes mycket bra i skolan än av dem som inte deltagit. Dessa uppgifter bevisar inte att de elever som deltog i projektet kom att trivas bättre i skolan, men det får betecknas som ganska sannolikt att det fanns ett samband.

Lärarnas attityder till eleverna

En rimlig hypotes är att mobbning och sexuella trakasserier i skolan kan motverkas om lärarna är intresserade av de enskilda eleverna och av deras utveckling till självständiga individer. Som framgår av Tabell 11 visar undersökningen dock att en majoritet av eleverna inte till fullo instämde i att så var fallet. Ungefär hälften av eleverna instämde inte heller reservationslöst i att lärarna behandlade dem rättvist och att de fick extra hjälp om de behövde det.

Man hör ofta i den offentliga debatten att pojkar kan hävda sig bättre och därför ofta blir mer sedda än flickor av sina lärare. Svaren i denna undersökning stödjer inte detta. Tvärtom visar undersökningen att flickor i större utsträckning än pojkar uppgav att de uppmuntrades att uttrycka sina egna åsikter, att lärarna behandlade dem rättvist, att de fick extra hjälp när de behövde det och att lärarna var intresserade av dem som person (Tabell 11). Möjligen kan detta bero på att flickorna generellt sett var ”snällare” i sina omdömen än pojkarna. Det är ändå svårt att med utgångspunkt från undersökningen hävda att pojkarna var favoriserade av lärarna jämfört med flickorna.

Åtgärder från de antastade eleverna

I frågeformuläret till eleverna ställdes frågan vad de gjort om de fått utstå mobbning eller sexuella trakasserier av olika slag. En del elever avstod från att svara på denna fråga, vilket kan ha att göra med att de inte uppfattade trakasserier som så allvarliga att de behövde vidta några åtgärder enligt de alternativ som gavs i frågeformuläret. De svar som lämnades sammanfattas i tabellerna 12 – 15.

Som framgår av Tabell 12 var de vanligaste åtgärderna om man blivit mobbad att man var noggrannare med vilka man träffade i skolan och att man vände sig till någon vuxen. Det förekom också att man skolkade från skolan och struntade i aktiviteter efter skolan. Det var mindre vanligt att man försökte att bara vara på några platser på skolan eller att man ändrade sin skolväg på grund av risken för mobbning.

Samma beteenden gällde som reaktioner på sådana sexuella trakasserier som yttrade sig i att man blev tilltalad med könsord eller att någon pratat om sex eller om ens kropp så att man blev generad eller ledsen. Tydliga reaktioner var dock i detta fall något mindre vanliga än när det gäller mobbning (Tabell 13 och 14). Något som förtjänar uppmärksamhet är att elever som blivit utsatta för sexuella trakasserier genom att någon tagit på dem på ett ovälkommet sätt ofta inte vidtagit några åtgärder alls (Tabell 15). Det är svårt att tolka detta resultat. Kanske såg många elever detta beteende som något som ingår i relationerna mellan pojkar och flickor och som någon utomstående inte ska lägga sig i.

Sammanfattning och slutsatser

På initiativ av Kvinnojouren i Falun startade hösten 1999 ett projekt med syfte att motverka sexuella trakasserier bland elever på mellanstadiet i Falu kommun. Projektet pågick i tre år. Under denna tid följdes ett antal elever från det de började i klass 4 tills de slutade i klass 6. Varje vecka ägnades en timme av elevernas arbetstid i skolan åt projektet som omfattade undervisning, övningar, rollspel, teater och flera andra aktiviteter. Syftet var att få eleverna att förstå att sexuella trakasserier i alla dess former inte kan accepteras och att ge dem en självkänsla som gjorde dem mindre sårbara för sådana övergrepp.

Samtliga cirka 730 elever som höstterminen 1999 började i fjärde klass i Falu kommuns skolor deltog i projektet. Dessa delades slumpmässigt upp i en interventionsgrupp och en kontrollgrupp. Interventionsgruppen bestod av 254 elever från sex av kommunens skolor, varav fyra stadsskolor och två landsbygdsskolor. Det var i denna grupp elever som de ovan nämnda insatserna genomfördes. I kontrollgruppen vidtogs inga särskilda åtgärder utöver dem som normalt förekommer i skolan för att informera om och förebygga mobbning och sexuella trakasserier.

Huvudansvarig för interventionsarbetet var Kvinnojouren i Falun. Under hela arbetet var en referensgrupp knuten till projektet med företrädare för Falu kommuns skolförvaltning och socialförvaltning, lärare vid kommunens skolor, Länsstyrelsen Dalarna och Statens Folkhälsoinstitut. Projektet finansierades med anslag från Falu kommun, Allmänna Arvsfonden, Statens Folkhälsoinstitut och Länsstyrelsen Dalarna. Dalarnas forskningsråd ansvarade för dokumentation och utvärdering.

Det första året (i klass 4) var klasserna i interventionsgruppen indelade i flick- och pojkggrupper. Ett viktigt hjälpmedel i arbetet var då "Projekt Charlie", ett program avsett för grundskolan och vars ursprungliga syfte var att förhindra drogmissbruk. Avsikten var att ge eleverna sådana sociala färdigheter som höjde deras förmåga att stå emot gruppträck. Dessutom användes olika rollspel och lekar för att visa hur man kan kommunicera, vikten av att lyssna och hävda sin personlighet och hur man kan handskas med rädsla och ilska. I flickgrupperna ägnades särskilt uppmärksamhet åt att betona flickors värde. Pojkarna fick särskild träning i att prata om känslor.

Under det andra året (i klass 5) bedrevs de flesta lektioner utan uppdelning på pojkar och flickor. Ett undantag var dock självförsvarsövningar. Tyngdpunkten lades på jämställdhetsfrågor samt frågor om mobbning och gruppträck, där undervisningen skedde i form av forumteater. Externa resurspersoner anlätades för undervisning om jämställdhet, könsroller och om FN:s barnkonvention. För att illustrera stereotypa könsrollsmönster visades avsnitt ur olika aktuella "TV-såpor". En skådespelare anlätades för att visa hur sådana mönster kan yttra sig. I rollspel demonstrerades hur man kan säga ifrån om man utsätts för något som man ogillar.

Det tredje året (i klass 6) fick eleverna möjlighet att koppla samman de olika delmomenten och se deras betydelse för att nå målet att förebygga sexuella trakasserier. De flesta lektioner bedrevs utan uppdelning på flickor och pojkar. När man diskuterade utseendets betydelse, "tjejtidningar", pornografi och andra frågor där en blandad grupp kunde tänkas hämma diskussionen gjordes dock en uppdelning. Undervisning gavs till flickorna om feministiskt självförsvar och till pojkarna om dopning och anabola steroider. Under detta tredje år gav man sig på allvar in på frågor om sexuellt laddade och nedsättande ord, hur olika handlingar med sexuell innebörd kan uppfattas och hur man står emot oönskade handlingar.

Sedan arbetet avslutats fick lärarna möjlighet att lämna skriftliga synpunkter på projektets innehåll och genomförande. De omdömen som lämnades var mycket positiva. Man menade att projektet hade skapat en god stämning i klasserna och att en positiv utveckling hade skett hos eleverna när det gäller

förmågan till empati och den egna självkänslan. Flera lärare menade att det varit fördelaktigt med en uppdelning i pojk- och flickgrupper. Några framhöll att projektets inriktning och uppläggning var av stort intresse för deras fortsatta arbete som lärare.

Sedan eleverna börjat i årskurs 7 fick de fylla i en enkät som gällde deras erfarenheter av mobbning och sexuella trakasserier under den tid då de gick i mellanstadiet. Enkäterna besvarades anonymt i klassrummet under lärares överinseende. Totalt 660 enkäter återlämnades ifyllda, vilket innebar en svarsfrekvens på 90,4 procent. En del elever besvarade inte hela enkäten. 235 elever uppgav att de gått i en klass i interventionsgruppen medan 353 elever uppgav att de gått i en annan klass i någon av kommunens skolor. Övriga elever som besvarade enkäten hade gått i mellanstadiet på någon skola utanför Falu kommun eller hade inte besvarat frågan vilken skola de gått i under mellanstadiet.

Enkäten visade att 46 procent av eleverna hade blivit utsatta för att andra elever kastat könsord mot dem när de gick sista terminen i klass 6. Betydligt färre, eller 13 – 17 procent av eleverna, uppgav att de hade erfarenhet av allvarigare sexuella trakasserier – att någon hade pratat om sex eller om deras kropp så att de blev generade eller ledsna, eller att någon tagit på dem på ett närgånget sätt fast de inte ville det. På frågan om de blivit mobbade när de gick sista terminen i klass 6 uppgav 12 procent att så varit fallet. I ganska få fall uppgav emellertid eleverna att de ofta varit drabbade av sexuella trakasserier eller mobbning.

Svaren på frågorna om elevernas erfarenheter av mobbning och sexuella trakasserier visar att en ganska stor del av de drabbade själva inte varit några ”änglar” i dessa avseenden. Många av de drabbade visade också tecken på missanpassning och bristande självförtroende eller självuppskattning. Det var också ofta elever som inte tyckte att de fick tillräckligt med hjälp och stöd från lärarna. Trakasserier med könsord visade sig vidare vara något som framför allt förekom i relationerna mellan pojkar medan de allvarigare sexuella trakasserier främst riktade sig mot flickor.

På frågan till de elever som blivit utsatta vilka som i första hand hade utsatt dem för trakasserier uppgav tre fjärdedelar att förövarna främst hade varit pojkar, i första hand jämnåriga pojkar. Bara 17 procent hade varit flickor. En fjärdedel av de utsatta flickorna hade blivit antastade av andra flickor. Åtta procent av samtliga drabbade uppgav att de blivit mobbade eller trakasserade av någon vuxen.

På frågor om eleverna själva ägnat sig åt sexuella trakasserier riktade mot andra elever när de gick sista terminen i klass 6 svarade 38 procent att de åtminstone någon gång slängt sig med könsord men bara 4 – 5 procent att de ägnat sig åt allvarigare former av sexuella trakasserier. Svaren på denna fråga styrker bilden att de som själva hade blivit utsatta också ofta hade utsatt andra elever för liknande handlingar. Överrepresenterade grupper var dessutom pojkar samt elever som inte trivdes i skolan, som var missnöjda med sitt skolarbete och sina lärare och som hade psykosomatiska besvär.

En jämförelse mellan enkätsvaren från eleverna i interventionsgruppen och kontrollgruppen visar att de som deltagit i projektet hade blivit utsatta för mobbning eller sexuella trakasserier i skolan i något mindre utsträckning än de som inte deltagit. Det bör betonas att ett längre tidsperspektiv krävs för att resultatet av projektarbetet ska kunna avgöras med någon större bestämdhet, men undersökningen antyder ändå att interventionsarbetet kan ha givit en viss omedelbar effekt i form av minskad risk för att bli drabbad. Däremot visade undersökningen inga eller bara obetydliga skillnader mellan interventions- och kontrollgruppen när det gäller i vilken utsträckning man själv mobbat eller trakasserat andra elever.

I enkäten fick eleverna vidare frågan hur de trivdes i skolan när de gick i klass 6. Av samtliga elever uppgav 44 procent att de trivdes mycket bra i skolan medan 37 procent ansåg att de trivdes ganska bra. Knappt 20 procent trivdes sämre, varav 8 procent mycket eller ganska dåligt. Viktiga faktorer för trivseln i skolan var om eleverna kände självförtroende, om de ansåg att de var lyckosamma i skolarbetet och om de uppskattade lärarnas insatser för dem. Elever som inte varit föremål för mobbning eller sexuella trakasserier, och även elever som inte själva mobbat eller trakasserat, sade sig i de allra flesta fall ha trivts bra i skolan.

Ett med hänsyn till undersökningens syfte särskilt intressant resultat är att en betydligt större del av de elever som deltagit i projektet än av dem som inte deltagit uppgav att de trivdes mycket bra i skolan. Procentsiffrorna var här 54 respektive 39 procent. Denna skillnad är så pass stor att det finns anledning att tro att eleverna i interventionsgruppen, genom det särskilda arbete för att främja självständighet och jämlikhet som bedrevs där, kommit att finna sig väl tillrätta i skolan. Om denna effekt dröjer kvar har förutsättningarna förbättrats betydligt för utvecklingen av en skolmiljö befriad från mobbning och sexuella trakasserier.

De allra flesta undersökningar om sexuella trakasserier i skolan har gällt förhållandena i högstadiet eller på gymnasiet. De har visat att övergrepp av detta slag är vanliga bland elever i tonåren. Vår enkät rörande förhållandena i mellanstadiet visar att sexuella trakasserier i olika former inte är ovanliga även i de något yngre åldersgrupperna. Helt naturligt är det dock en avsevärd skillnad mellan de två åldersgrupperna. Projektets främsta syfte var ju också att intervensera bland elever i yngre åldrar för att göra dem bättre skickade att motstå sexuella trakasserier när de kommit in i tonåren.

Som redan nämnts är det för tidigt att dra några säkra slutsatser om effekterna av detta projekt. För att kunna göra detta skulle de elever som deltagit i projektet behöva följas ännu i flera år, under deras tid i grundskolan och helst också i gymnasiet. De uppfattningar om projektet som redovisats av lärarna och de skillnader som ändå kunnat konstateras mellan interventions- och kontrollgruppen antyder dock att projektet varit värdefullt och att en god grund har lagts för att eleverna ska kunna motstå eller avhålla sig från sexuella trakasserier under sin senare skoltid.

Undersökningen visar dock att många faktorer som har med elevernas sociala miljö och personliga förhållanden att göra har starkt samband med om de varit med om övergrepp av olika slag under sin tid i mellanstadiet. Skolan har begränsade möjligheter att påverka dessa faktorer. Till sjuende och sist är det de sociala förhållandena och värderingarna i samhälle runt omkring eleverna som bestämmer i vilken utsträckning mobbning och sexuella trakasserier ska förekomma i skolan.

Referenser

1. American Association for University Women (1993). *Hostile Hallways: The AAUW Survey on Sexual Harassment in American Schools*. Washington D.C. AAUW Education Foundation.
2. Baird, C.L., Bensko, N.L., Bell, P.A., Viney, W., & Woody, W.D. (1995). Gender influence on perceptions of hostile environment sexual harassment. *Psychology Report* 77(1), 79-82.
3. Bryant, A.L. (1993). Hostile Hallways: The AAUW survey on sexual harassment in American's schools. *Journal of School Health*, 63(8), 355-357.
4. Chareny, D.A. & Russell, R.C. (1994). An overview of sexual harassment. *American Journal of Psychiatry*, 151(1), 10-17.
5. Einarsen, S. & Raknes, B.I. (1997). Harassment in the workplace and the victimization of men. *Violence and Victomology*, 12(3), 247-263.
6. Eliasson, M., & Menckel, E. (2002). *Könsperspektiv på verbal och fysisk aggression mellan elever i grundskolan*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
7. Engman, E. & Josefsson, D. (1996). *Mooa-projektet – mer omtanke och ansvar. Information och utbildning i Norrbottens län om det sexualiserade våldet*. Luleå: Kvinnojouren Iris.
8. Fineran, S. & Bennett, L. (1998). Teenage peer sexual harassment: Implications for social work pradtice in education. *Social Work*, 43(1), 55-64.
9. Gutek, B., Cohen, A., & Konrad, A. (1990). Predicting social-sexual behavior at work: A contact hypothesis. *Academy of Management Journal*, 33, 560-577.
10. Houston, S. & Hwang, N. (1996). Correlates of the objective and subjective experiences of sexual harassment in high school. *Sex Roles*, 34(3/4), 189-203.
11. Malamuth, N.M. & Brown, L.M. (1994). Sexually aggressive men's perceptions of women's communications: Testing three explanations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 699-712.
12. Menckel, E., & Witkowska, E. (2002). *Allvar eller på skämt? En nationell undersökning av språkbruk och sexuella beteenden bland gymnasieelever*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
13. Permanent Commission on the Status of Women. (1995). *In our own backyard: Sexual harassment in Connecticut's public high schools*. Hartford, CT.
14. Savin-Williams, R.C. (1994). Verbal and physical abuse as stressors in the lives of gay, lesbian, and bisexual youth: Associations with school problems, running away, substance abuse, prostitution, and suicide. *Journal of Consulting and Clinical Psycholgy*, 62(2), 261-269.
15. Stein, N., Marshall, N.L., & Tropp, L.R. (1993). *Secrets in public: Sexual harassment in our schools*. Wellesley, M.A.: Wellesley College, Center for Research on Women.
16. Strauss, S. & Espeland, P. (1992). *Sexual harassment and teens*. Minneapolis: Free Spirit.

17. Tata, J. (1993). The structure and phenomenon of sexual harassment: Impact of category of sexual harassing behavior, gender, and hierarchical level. *Journal of Applied Social Psychology, 23*(3), 199-211.
18. Waldo, C.R., Berdahl, J.L., & Fitzgerald, L.F. (1998). Are men sexually harassed? If so, by whom? *Law and Human Behavior, 22*(1), 59-79.
19. Warm, T.R. (1997). The role of teasing in development and vice versa. *Developmental and Behavioral Pediatrics, 18*(2), 97-101.
20. Wiener, R.L., Hurt, L., Russell, B., Mannen, K., & Gasper, C. (1997). Perceptions of sexual harassment: The effects of gender, legal standard, and ambivalent sexism. *Law and Human Behavior, 21*(1), 71-93.
21. Wolfe, L.R. (1994). Girl stabs boy at school: Girls and the cycle of violence. *Women's Health, 4*(2), 109-116.
22. Wyatt, G.E. & Riederle, M. (1994). Sexual harassment and prior sexual trauma among African-American and white American women. *Violence and Victimology, 9*(3), 233-247.

Tabeller

Tabell 1. Elevernas svar på frågan **OM DE BLEV MOBBADE I SKOLAN** när de gick sista terminen i klass 6. Andelar i procent.

	Nej	Mindre än en gång i veckan	Minst en gång i veckan
SAMTLIGA SVARANDE (n = 641)	88	9	3
TRIVDES I SKOLAN			
Mycket eller ganska bra (n = 525)	90	8	2
Skapligt eller dåligt (n = 116)	76	17	7
LYCKADES MED SKOLARBETET			
Mycket eller ganska bra (n = 555)	88	7	3
Skapligt eller dåligt (n = 83)	94	0	6
KÄNDE MIG NERVÖS I SKOLAN			
Sällan eller aldrig (n = 500)	90	8	2
Ibland eller ofta (n = 87)	81	13	6
VAR PÅ DÅLIGT HUMÖR I SKOLAN			
Sällan eller aldrig (n = 385)	93	6	1
Ibland eller ofta (n = 224)	80	14	6
ÄR MISSNÖJD MED MIG SJÄLV			
Sällan eller aldrig (n = 515)	90	8	2
Ibland eller ofta (n = 111)	81	13	6
SYN PÅ JÄMSTÄLLDHET			
Mycket viktigt (n = 430)	89	8	3
Mindre viktigt (n = 206)	84	11	5
HAR MOBBAT ANDRA ELEVER			
Nej (n = 561)	89	8	3
Ja (n = 66)	74	21	5
HAR DELTAGIT I PROJEKTET			
Ja (n = 229)	91	6	3
Nej (n = 347)	87	10	3

Tabell 2. Elevernas svar på påståendet **NÅGON HAR KALLAT MIG FÖR HORA, BÖG ELLER ANNAT KÖNSORD** när jag gick sista terminen i klass 6. Andelar i procent.

	Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta
SAMTLIGA SVARANDE (n = 615)	54	28	15	3
KÖN				
Pojkar (n = 310)	42	34	19	4
Flickor (n = 305)	67	21	9	3
TRIVDES I SKOLAN				
Mycket eller ganska bra (n = 507)	59	27	12	2
Skapligt eller dåligt (n = 112)	33	31	26	2
LYCKADES MED SKOLARBETET				
Mycket eller ganska bra (n = 538)	57	27	13	3
Skapligt eller dåligt (n = 78)	37	37	21	5
LÄRARNAS VAR INTRESSERADE AV MIG SOM PERSON				
Instämmer (n = 346)	61	23	13	3
Instämmer ej/tveksam (n = 239)	44	33	18	5
ÄR MISSNÖJD MED MIG SJÄLV				
Sällan eller aldrig (n = 501)	56	27	14	3
Ibland eller ofta (n = 107)	47	29	19	5
HAR MOBBAT ANDRA ELEVER				
NEJ (N = 544)	57	27	13	3
Ja (n = 64)	31	30	31	8
HAR TRAKASSERAT ANDRA ELEVER MED KÖNSORD				
Sällan eller aldrig (n = 496)	60	28	10	2
Ibland eller ofta (n = 70)	11	26	49	14
HAR DELTAGIT I PROJEKTET				
Ja (n = 221)	59	24	13	4
Nej (n = 333)	52	29	15	4

Tabell 3. Elevernas svar på påståendet **NÅGON HAR PRATAT OM SEX ELLER OM MIN KROPP SÅ ATT JAG BLEV GENERAD ELLER LEDSEN** när jag gick sista terminen i klass 6. Andelar i procent.

	Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta
SAMTLIGA SVARANDE (n = 608)	83	11	5	1
KÖN				
Pojkar (n = 305)	86	9	4	1
Flickor (n = 298)	81	12	6	1
TRIVDES I SKOLAN				
Mycket eller ganska bra (n = 502)	85	11	3	1
Skapligt eller dåligt (n = 106)	76	9	12	3
OM JAG BEHÖVDE EXTRA HJÄLP SÅ FICK JAG DET				
Instämmer (n = 455)	87	9	3	1
Instämmer ej/tveksam (n = 129)	73	16	9	2
ÄR MISSNÖJD MED MIG SJÄLV				
Sällan eller aldrig (n = 496)	87	9	3	1
Ibland eller ofta (n = 106)	71	29	19	5
HAR MOBBAT ANDRA ELEVER				
Nej (n = 538)	84	10	5	1
Ja (n = 61)	31	30	31	8
HAR TRAKASSERAT ANDRA ELEVER MED KÖNSORD				
Sällan eller aldrig (n = 490)	85	10	4	1
Ibland eller ofta (n = 66)	68	18	11	3
HAR DELTAGIT I PROJEKTET				
Ja (n = 217)	86	9	4	1
Nej (n = 328)	82	12	5	1

Tabell 4. Elevernas svar på påståendet **NÅGON HAR TAGIT PÅ MIG PÅ ETT NÄRGÅNGET SÄTT FAST JAG INTE VILLE DET** när jag gick sista terminen i klass 6. Andelar i procent.

	Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta
SAMTLIGA SVARANDE (n = 611)	87	7	5	1
KÖN				
Pojkar (n = 306)	95	4	0	1
Flickor (n = 300)	80	9	10	1
FAMILJEFÖRHÅLLANDEN				
Kärnfamilj (n = 424)	90	6	4	0
Övriga (n = 181)	81	8	9	2
TRIVDES I SKOLAN				
Mycket eller ganska bra (n = 502)	90	6	4	0
Skapligt eller dåligt (n = 108)	79	7	11	3
OM JAG BEHÖVDE EXTRA HJÄLP SÅ FICK JAG DET				
Instämmer (n = 456)	90	6	4	0
Instämmer ej/tveksam (n = 131)	76	11	11	2
LÄRARNAS INTRESSERADE AV MIG SOM PERSON				
Instämmer (n = 346)	91	6	3	0
Instämmer ej/tveksam (n = 238)	82	8	8	2
ÄR MISSNÖJD MED MIG SJÄLV				
Sällan eller aldrig (n = 496)	91	5	4	1
Ibland eller ofta (n = 109)	72	16	11	1
HAR TRAKASSERAT ANDRA ELEVER MED KÖNSORD				
Sällan eller aldrig (n = 489)	89	6	5	0
Ibland eller ofta (n = 69)	77	14	6	3
HAR DELTAGIT I PROJEKTET				
Ja (n = 218)	89	7	4	0
Nej (n = 330)	86	7	6	1

Tabell 5. Elevernas svar på frågan **VEM ELLER VILKA SOM MOBBAT ELLER TRAKASSERAT DEM MEST.** Andelar i procent.

	Jämnåriga pojkar	Jämnåriga flickor	Andra pojkar	Andra flickor	Vuxen/ vuxna
SAMTLIGA SOM BLIVIT UTSATTA (n = 89)	64	15	11	2	8
KÖN					
Pojkar (n = 37)	73	3	13	3	8
Flickor (n = 52)	58	23	10	2	7

Tabell 6. Elevernas svar på frågan **VAR DU MED OCH MOBBADE ANDRA ELEVER I SKOLAN** när du gick sista terminen i klass 6?. Andelar i procent.

	Nej	Mindre än en gång i veckan	Minst en gång i veckan
SAMTLIGA SVARANDE (n = 623)	89	9	2
KÖN			
Pojkar (n = 317)	85	12	3
Flickor (n = 306)	93	6	1
TRIVDES I SKOLAN			
Mycket eller ganska bra (n = 512)	91	8	1
Skapligt eller dåligt (n = 115)	82	14	4
LYCKADES MED SKOLARBETET			
Mycket eller ganska bra (n = 544)	91	8	1
Skapligt eller dåligt (n = 81)	77	16	7
VAR PÅ DÅLIGT HUMÖR I SKOLAN			
Sällan eller aldrig (n = 376)	91	9	0
Ibland eller ofta (n = 221)	86	10	4
UPPMUNTRADES ATT UTTRYCKA MINA ÅSIKTER			
Instämmer (n = 395)	92	8	0
Instämmer ej/tveksam (n = 212)	85	12	3
HAR BLIVIT MOBBAD I SKOLAN			
Nej (n = 549)	91	7	2
Ja (n = 78)	78	21	1
HAR BLIVIT TRAKASSERAD MED KÖNSORD AV ANDRA ELEVER			
Sällan eller aldrig (n = 498)	92	7	1
Ibland eller ofta (n = 110)	77	18	5
HAR DELTAGIT I PROJEKTET			
Ja (n = 229)	91	7	2
Nej (n = 347)	88	10	2

Tabell 7. Elevernas svar på påståendet **JAG HAR KALLAT NÅGON FÖR HORA, BÖG ELLER ANNAT KÖNSORD** när jag gick sista terminen i klass 6. Andelar i procent.

	Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta
SAMTLIGA SVARANDE (n = 570)	62	26	11	1
KÖN				
Pojkar (n = 290)	49	32	17	2
Flickor (n = 280)	75	19	5	1
TRIVDES I SKOLAN				
Skapligt eller dåligt (n = 100)	51	26	17	6
Mycket eller ganska bra (n = 474)	64	26	10	0
LYCKADES MED SKOLARBETET				
Mycket eller ganska bra (n = 496)	63	26	10	1
Skapligt eller dåligt (n = 76)	50	26	17	7
VAR PÅ DÅLIGT HUMÖR I SKOLAN				
Sällan eller aldrig (n = 348)	68	24	8	0
Ibland eller ofta (n = 203)	52	30	15	3
LÄRARNA BEHANDLADE MIG RÄTTVIST				
Instämmer (n = 431)	66	25	8	1
Instämmer ej/tveksam (n = 123)	48	28	20	4
OM JAG BEHÖVDE EXTRA HJÄLP SÅ FICK JAG DET				
Instämmer (n = 431)	64	26	9	1
Instämmer ej/tveksam (n = 120)	51	28	17	4
LÄRARNA VAR INTRESSERADE AV MIG SOM PERSON				
Instämmer (n = 323)	66	24	9	1
Instämmer ej/tveksam (n = 223)	54	28	15	3
HAR BLIVIT TRAKASSERAD MED KÖNSORD I SKOLAN				
Sällan eller aldrig (n = 464)	70	25	5	0
Ibland eller ofta (n = 102)	27	30	37	6
NÅGON HAR PRATAT OM SEX ELLER MIN KROPP SÅ ATT JAG BLEV LEDSEN				
Sällan eller aldrig (n = 525)	63	26	10	1
Ibland eller ofta (n = 31)	52	19	23	6
NÅGON HAR TAGIT PÅ MIG PÅ ETT NÄRGÅNGET SÄTT				
Sällan eller aldrig (n = 524)	63	25	11	1
Ibland eller ofta (n = 34)	50	32	15	3
HAR DELTAGIT I PROJEKTET				
Ja (n = 205)	64	24	11	1
Nej (n = 307)	61	26	12	1

Tabell 8. Elevernas svar på påståendet **JAG HAR PRATAT OM SEX ELLER OM NÅGONS KROPP SÅ ATT DEN PERSONEN BLEV GENERAD ELLER LEDSEN** när jag gick sista terminen i klass 6. Andelar i procent.

	Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta
SAMTLIGA SVARANDE (n = 561)	95	4	1	0
KÖN				
Pojkar (n = 284)	91	7	2	0
Flickor (n = 277)	99	1	0	0
TRIVDES I SKOLAN				
Mycket eller ganska bra (n = 468)	96	3	1	0
Skapligt eller dåligt (n = 97)	91	8	0	1
LYCKADES MED SKOLARBETET				
Mycket eller ganska bra (n = 487)	96	3	1	0
Skapligt eller dåligt (n = 76)	87	11	1	1
HADE SVÅRT ATT SOMNA PÅ KVÄLLEN				
Sällan eller aldrig (n = 418)	97	2	1	0
Ibland eller ofta (n = 120)	88	9	3	0
OM JAG BEHÖVDE EXTRA HJÄLP SÅ FICK JAG DET				
Instämmer (n = 426)	97	2	1	0
Instämmer ej/tveksam (n = 118)	87	9	3	1
HAR BLIVIT TRAKASSERAD MED KÖNSORD I SKOLAN				
Sällan eller aldrig (n = 459)	98	2	0	0
Ibland eller ofta (n = 98)	84	11	4	1
NÅGON HAR PRATAT OM SEX ELLER MIN KROPP SÅ ATT JAG BLEV LEDSEN				
Sällan eller aldrig (n = 524)	96	3	1	0
Ibland eller ofta (n = 29)	80	10	10	0

Tabell 9. Elevernas svar på påståendet **JAG HAR TAGIT PÅ NÅGON PÅ ETT NÄRGÅNGET SÄTT FAST DEN PERSONEN INTE VILLE DET** när jag gick sista terminen i klass 6. Andelar i procent.

	Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta
SAMTLIGA SVARANDE (n = 562)	96	3	1	0
KÖN				
Pojkar (n = 285)	92	6	2	0
Flickor (n = 277)	100	0	0	0
HADE SVÅRT ATT SOMNA PÅ KVÄLLEN				
Sällan eller aldrig (n = 418)	97	2	1	0
Ibland eller ofta (n = 120)	88	9	3	0
OM JAG BEHÖVDE EXTRA HJÄLP SÅ FICK JAG DET				
Instämmer (n = 428)	97	2	1	0
Instämmer ej/tveksam (n = 119)	90	8	2	0
HAR BLIVIT TRAKASSERAD MED KÖNSORD I SKOLAN				
Sällan eller aldrig (n = 459)	97	3	0	0
Ibland eller ofta (n = 98)	90	5	4	1
NÅGON HAR PRATAT OM SEX ELLER MIN KROPP SÅ ATT JAG BLEV LEDSEN				
Sällan eller aldrig (n = 524)	96	3	1	0
Ibland eller ofta (n = 30)	90	7	3	0

Tabell 10. Elevernas svar på frågan **HUR TRIVDES DU I SKOLAN** när du gick i klass 6?. Andelar i procent.

	Mycket bra	Ganska bra	Varken/ eller	Ganska dålig	Mycket dålig
SAMTLIGA SVARANDE (n = 650)	44	37	11	4	4
FAMILJEFÖRHÅLLANDEN					
Kärnfamilj (n = 454)	48	35	11	3	3
Övriga (n = 195)	37	42	11	6	4
LYCKADES MED SKOLARBETET					
Mycket eller ganska bra (n = 566)	49	38	9	3	1
Skapligt eller dåligt (n = 86)	15	34	25	9	17
JAG UPPMUNTRADES TILL ATT UTTRYCKA MINA EGNA ÅSIKTER					
Instämmer (n = 408)	54	36	7	2	1
Instämmer ej/tveksam (n = 225)	27	39	18	8	8
LÄRARNA BEHANDLADE MIG RÄTTVIST					
Instämmer (n = 484)	52	38	8	1	1
Instämmer ej/tveksam (n = 142)	21	32	21	13	13
OM JAG BEHÖVDE EXTRA HJÄLP SÅ FICK JAG DET					
Instämmer (n = 478)	51	38	8	2	1
Instämmer ej/tveksam (n = 141)	22	37	19	9	13
LÄRARNA VAR INTRESSERADE AV MIG SOM PERSON					
Instämmer (n = 361)	55	37	6	1	1
Instämmer ej/tveksam (n = 254)	31	37	17	7	8
JAG KÄNNER MIG UTANFÖR					
Sällan eller aldrig (n = 592)	47	36	11	4	2
Ibland eller ofta (n = 55)	22	47	13	5	13
JAG KÄNNER MIG ENSAM					
Sällan eller aldrig (n = 576)	48	37	9	3	3
Ibland eller ofta (n = 61)	23	39	23	7	8
JAG KÄNNER MIG VÄRDELÖS					
Sällan eller aldrig (n = 569)	48	37	10	3	2
Ibland eller ofta (n = 67)	27	37	16	9	11
JAG ÄR MISSNÖJD MED MIG SJÄLV					
Sällan eller aldrig (n = 524)	49	34	11	4	2
Ibland eller ofta (n = 114)	26	51	11	5	7
JAG KÄNNER MIG NERE					
Sällan eller aldrig (n = 494)	49	36	9	4	2
Ibland eller ofta (n = 145)	31	41	16	6	6

Tabell 10 fortsättning

	Mycket bra	Ganska bra	Varken/ eller	Ganska dåligt	Mycket dåligt
HAR BLIVIT MOBBAD I SKOLAN					
Nej (n = 562)	48	36	9	4	3
Ja (n = 79)	25	39	19	8	9
HAR BLIVIT TRAKASSERAD MED KÖNSORD AV ANDRA ELEVER					
Sällan eller aldrig (n = 508)	47	38	9	3	3
Ibland eller ofta (n = 111)	30	34	19	9	8
NÅGON HAR PRATAT OM SEX ELLER MIN KROPP SÅ ATT JAG BLEV LEDSEN					
Aldrig (n = 509)	47	36	10	4	3
En eller flera gånger (n = 99)	30	45	12	7	6
NÅGON HAR TAGIT PÅ MIG PÅ ETT NÄRGÅNGET SÄTT					
Aldrig (n = 536)	48	36	10	3	3
En eller flera gånger (n = 75)	21	48	16	10	5
HAR MOBBAT ANDRA ELEVER					
Nej (n = 562)	48	36	9	4	3
Ja (n = 79)	25	39	19	8	9
HAR TRAKASSERAT ANDRA ELEVER MED KÖNSORD					
Sällan eller aldrig (n = 508)	47	38	9	3	3
Ibland eller ofta (n = 111)	30	34	19	9	8
SKOLORT					
Falu tätort (n = 404)	46	39	10	3	2
Övriga faluskolor (n = 230)	41	34	13	7	5
HAR DELTAGIT I PROJEKTET					
Ja (n = 235)	54	37	6	2	1
Nej (n = 353)	39	37	13	6	5

Tabell 11. Andelar av eleverna som svarade ”Instämmer absolut” på frågor om **LÄRARNAS BETEENDE OCH ATTITYDER** fördelat på kön. Andelar i procent.

Påstående	Pojkar	Flickor	Totalt
Jag uppmuntrades till att uttrycka mina egna åsikter (n = 629)	26	33	30
Mina lärare behandlade mig rättvist (n = 621)	45	50	47
Om jag behövde extra hjälp så fick jag det (n = 615)	45	52	49
Mina lärare var intresserade av mig som person (n = 611)	22	31	27

Tabell 12. Elevernas svar på frågan **VAD DE GJORT TILL FÖLJD AV ATT DE BLIVIT MOBBADE** när de gick sista terminen i klass 6. Andelar i procent.

	Ofta	Ibland	Sällan	Aldrig
Skolkat från skolan (n = 38)	8	11	13	68
Struntat i aktiviteter efter skolan (n = 39)	8	15	23	54
Försökt att inte träffa en del personer på skolan (n = 46)	22	22	28	28
Försökt att bara vara på några platser på skolan (n = 41)	5	12	17	66
Tyckt att det varit svårt att gå till skolan (n = 43)	14	19	21	46
Ändrat min skolväg (n = 38)	5	5	13	77
Vänt mig till någon vuxen (n = 45)	18	29	31	22

Tabell 13. Elevernas svar på frågan **VAD DE GJORT TILL FÖLJD AV ATT DE BLIVIT TRAKASSERADE MED KÖNSORD** när de gick sista terminen i klass 6. Andelar i procent.

	Ofta	Ibland	Sällan	Aldrig
Skolkat från skolan (n = 63)	5	8	16	71
Struntat i aktiviteter efter skolan (n = 81)	6	15	21	58
Försökt att inte träffa en del personer på skolan (n = 92)	17	21	37	25
Försökt att bara vara på några platser på skolan (n = 72)	4	10	25	61
Tyckt att det varit svårt att gå till skolan (n = 74)	8	12	16	64
Ändrat min skolväg (n = 67)	5	7	15	73
Vänt mig till någon vuxen (n = 77)	10	22	37	31

Tabell 14. Elevernas svar på frågan **VAD DE GJORT TILL FÖLJD AV ATT NÅGON PRATAT OM SEX ELLER OM DERAS KROPP SÅ ATT DE BLEV GENERADE ELLER LEDSNA** när de gick sista terminen i klass 6. Andelar i procent.

	Ofta	Ibland	Sällan	Aldrig
Skolkat från skolan (n = 30)	0	10	13	77
Struntat i aktiviteter efter skolan (n = 38)	3	13	24	60
Försökt att inte träffa en del personer på skolan (n =41)	17	22	34	27
Försökt att bara vara på några platser på skolan (n = 36)	3	14	25	58
Tyckt att det varit svårt att gå till skolan (n =38)	10	16	16	58
Ändrat min skolväg (n = 36)	3	11	14	72
Vänt mig till någon vuxen (n = 38)	13	21	34	32

Tabell 15. Elevernas svar på frågan **VAD DE GJORT TILL FÖLJD AV ATT NÅGON TAGIT PÅ DEM PÅ ETT NÄRGÅNGET SÄTT FAST DE INTE VILL DET** när de gick sista terminen i klass 6. Andelar i procent.

	Ofta	Ibland	Sällan	Aldrig
Skolkat från skolan (n = 21)	0	5	10	85
Struntat i aktiviteter efter skolan (n = 29)	0	10	21	69
Försökt att inte träffa en del personer på skolan (n =36)	6	14	41	39
Försökt att bara vara på några platser på skolan (n = 30)	0	10	30	60
Tyckt att det varit svårt att gå till skolan (n =34)	3	15	23	59
Ändrat min skolväg (n = 31)	3	10	10	77
Vänt mig till någon vuxen (n = 31)	10	16	39	35

Enkätformulär

Frågor om dig själv och din skolmiljö i klass 6

Lämna uppriktiga svar

Det finns inga rätta eller felaktiga svar

Använd blyertspenna

Om du ändrar ditt svar: sudda ut det gamla svaret så att det nya framgår klart

Skriv inte ditt namn på frågeformuläret

När du är färdig: lägg frågeformuläret i kuvertet och ge det till den som gav det till dig

Observera att de frågor vi ställer om din skolmiljö gäller klass 6 och inte din nuvarande klass

Tack för din medverkan!

Claes Herlitz
Projektledare
Dalarnas forskningsråd

1. Är du pojke eller flicka? pojke flicka

2. Vad heter den skola du går i nu?

- 1 Britsarvsskolan
- 2 Bjursåsskolan
- 3 Svärdsjöskolan
- 4 Hälsinggårdsskolan
- 5 Västra skolan
- 6 Gruvrisskolan

3. Vilka vuxna personer bor med dig förutom du själv? Om din mamma och pappa bor på olika ställen ska ditt svar gälla det hem där du bor mesta tiden.

Mamma och pappa tillsammans	1 ☐	
Enbart mamma	2 ☐	
Enbart pappa	3 ☐	(Ange bara ett
Mamma och styvpappa (mammans nya man eller fästman)	4 ☐	alternativ)
Pappa och styvmamma (pappas nya fru eller fästmö)	5 ☐	
Annat	6 ☐	

4. Hur trivdes du i skolan när du gick i klass 6?

- 1 Mycket bra
- 2 Ganska bra
- 3 Varken bra eller dåligt
- 4 Ganska dåligt
- 5 Mycket dåligt

5. Hur bra tycker du att du lyckades med ditt skolarbete när du gick i klass 6?

- 1 Mycket bra
- 2 Ganska bra
- 3 Varken bra eller dåligt
- 4 Ganska dåligt
- 5 Mycket dåligt

6. Hur ofta hade du följande besvär när du gick sista terminen i klass 6?

	Alltid	Ofta	Ibland	Sällan	Aldrig
	1	2	3	4	5
Jag hade ont i magen	☐	☐	☐	☐	☐
Jag hade ont i huvudet	☐	☐	☐	☐	☐
Jag hade svårt att somna på kvällen	☐	☐	☐	☐	☐
Jag kände mig nervös	☐	☐	☐	☐	☐
Jag var irriterad eller på dåligt humör	☐	☐	☐	☐	☐

7. Kryssa för en ruta för varje påstående om de lärare som du hade sista terminen i klass 6.

	Instämmer absolut	Instämmer delvis	Tveksam	Instämmer inte	Instämmer absolut inte
	1	2	3	4	5
Jag uppmuntrades till att uttrycka mina egna åsikter	☐	☐	☐	☐	☐
Mina lärare behandlade mig rättvist	☐	☐	☐	☐	☐
Om jag behövde extra hjälp så fick jag det	☐	☐	☐	☐	☐
Mina lärare var intresserade av mig som person	☐	☐	☐	☐	☐

8. Sätt kryss för en ruta som du tycker bäst beskriver dig själv idag:

	Alltid	Ofta	Ibland	Sällan	Aldrig
	1	2	3	4	5
Jag känner mig utanför	☐	☐	☐	☐	☐
Jag känner mig ensam	☐	☐	☐	☐	☐
Jag känner mig värdelös	☐	☐	☐	☐	☐
Jag är missnöjd med mig själv	☐	☐	☐	☐	☐
Jag känner mig nere	☐	☐	☐	☐	☐

9. En del människor tycker att jämställdhet mellan män och kvinnor är ett viktigt mål. Med jämställdhet menar de att män och kvinnor har lika rättigheter, möjligheter och skyldigheter. Instämmer du i deras åsikt?

- 1 Instämmer absolut
- 2 Instämmer delvis
- 3 Tveksam
- 4 Instämmer inte
- 5 Instämmer absolut inte

10. Blev du mobbad i skolan när du gick sista terminen i klass 6 (till exempel genom att du blev slagen, hotad, utsatt för grova ord, eller att andra elever inte ville vara med dig i skolan)?

- 0 Ja
1 Nej

Om du blev mobbad, hur ofta skedde det?

- 2 Någon enstaka gång
3 En eller ett par gånger i månaden
4 Ungefär en gång i veckan
5 Oftare än en gång i veckan

11. Någon har gjort detta mot mig i skolan när jag gick sista terminen i klass 6:

	Ofta	Ibland	Sällan	Aldrig
	1	2	3	4
Någon har kallat mig för hora, bög eller annat könsord	☐	☐	☐	☐
Någon har pratat om sex eller om min kropp så att jag blev generad eller ledsen	☐	☐	☐	☐
Någon har spridit rykten som gäller sex om mig	☐	☐	☐	☐
Någon har tagit på mig på ett närgånget sätt fast jag inte ville det	☐	☐	☐	☐

12. Om det som vi frågat efter i fråga 10 och 11 har hänt dig i skolan, vad har du gjort? (Hoppa över frågan om du inte blivit mobbad eller trakasserad.)

	Ofta	Ibland	Sällan	Aldrig	Det har aldrig hänt mig
	1	2	3	4	5
Skolkat från skolan	☐	☐	☐	☐	☐
Struntat i aktiviteter efterskolan	☐	☐	☐	☐	☐
Försökt att inte träffa en del personer på skolan	☐	☐	☐	☐	☐
Försökt att bara vara på några platser på skolan	☐	☐	☐	☐	☐
Tyckt att det varit svårt att gå till skolan	☐	☐	☐	☐	☐
Ändrat min skolväg	☐	☐	☐	☐	☐
Vänt mig till någon vuxen	☐	☐	☐	☐	☐

13. Om det vi frågar efter i fråga 10 och 11 har hänt dig i skolan, vem eller vilka har gjort det mest?
(Hoppa över frågan om du inte blivit mobbad eller trakasserad.)

- 1 Någon eller några jämnåriga pojkar
2 Någon eller några jämnåriga flickor
3 Någon eller några andra pojkar
4 Någon eller några andra flickor
5 Någon eller några vuxna
- (Ange bara ett alternativ)

14. Var du med och mobbade andra elever i skolan när du gick sista terminen i klass 6?

- 0 Ja
1 Nej

Om du var med och mobbade andra elever, hur ofta skedde det?

- 2 Någon enstaka gång
3 En eller ett par gånger i månaden
4 Ungefär en gång i veckan
5 Oftare än en gång i veckan

15. Jag har gjort detta mot någon annan när jag gick sista terminen i klass 6:

	Ofta 1	Ibland 2	Sällan 3	Aldrig 4
Jag har kallat någon för hora, bög eller annat könsord	☐	☐	☐	☐
Jag har pratat om sex eller om någons kropp så att den personen blev generad eller ledsen	☐	☐	☐	☐
Jag har spridit rykten som gäller sex om någon annan	☐	☐	☐	☐
Jag har tagit på någon på ett närgånget sätt fast den personen inte ville det	☐	☐	☐	☐

16. Har du lätt för att prata med följande personer om saker som bekymrar dig?

	Mycket lätt 1	Lätt 2	Svårt 3	Mycket svårt 4	Har/träffar inte den personen 5
Mamma	☐	☐	☐	☐	☐
Pappa	☐	☐	☐	☐	☐
Styvmamma	☐	☐	☐	☐	☐
Styvpappa	☐	☐	☐	☐	☐
Annan vuxen i familjen	☐	☐	☐	☐	☐
Syskon (ett eller flera)	☐	☐	☐	☐	☐
Vänner utanför familjen	☐	☐	☐	☐	☐

17. I vilken skola gick du i klass 4, 5 och 6?

	Klass 4	Klass 5	Klass 6
	1	2	3
Britsarvsskolan	☐	☐	☐
Östra skolan	☐	☐	☐
Svärdsjöskolan	☐	☐	☐
Sundbornsskolan	☐	☐	☐
Hosjöskolan	☐	☐	☐
Främbyskolan	☐	☐	☐
Slättaskolan	☐	☐	☐
Bjursåsskolan	☐	☐	☐
Grycksboskolan	☐	☐	☐
Sågmyraskolan	☐	☐	☐
Danholnsskolan	☐	☐	☐
Liljansskolan	☐	☐	☐
Linghedsskolan	☐	☐	☐
Lumshedsskolan	☐	☐	☐
Röndalsskolan	☐	☐	☐
Toftaskolan	☐	☐	☐
Övertängerskolan	☐	☐	☐
Hälsingårdsskolan	☐	☐	☐
Hälsingbergsskolan	☐	☐	☐
Norslundsskolan	☐	☐	☐
Vikaskolan	☐	☐	☐
Aspebodaskolan	☐	☐	☐
Södra skolan	☐	☐	☐
Kvarnbergsskolan	☐	☐	☐
Gruvrisskolan	☐	☐	☐
Annan skola. Vilken? _____			

Stiftelsen Dalarnas forskningsråd

Dalarnas forskningsråd bildades 1981 som en stiftelse med Landstinget Dalarna som huvudman. Forskningsrådets huvuduppgift är att bidra till att öka kunskapen inom områden som är relevanta för utvecklingen i Dalarna. Detta ska ske genom att ta fram ny kunskap, göra befintlig kunskap tillgänglig och använd och därigenom höja kompetensnivån i länet. Rådet ska utgöra en länk mellan forskarvärlden och samhället i övrigt samt hävda forskningens intressen i Dalarna.

Dalarnas forskningsråd har även en inriktning mot utvecklingsarbete, främst inom temat IFO forum för kommunernas socialtjänst. De övriga teman som ryms inom forskningsrådet är för närvarande ÄldreForum och samhällstemat ”HUR” – Hållbar Utveckling i Regionen.

Arbetet äger rum i en mångdisciplinär miljö med en tonvikt på samhällsvetenskap. De flesta projekten berör problem och frågeställningar som är aktuella i Dalarna, och ofta växer projekten fram i samspel mellan forskare och praktiker. Detta innebär att arbetsinsatserna även kan utgöras av handledning och utbildning, ekonomiskt stöd till personer utanför rådet, administrativ hjälp och seminarieverksamhet.

Forskningsrådets publikationer

Dalarnas forskningsråd ger ut två typer av publikationer. I DFR-rapporter publiceras mer omfattande studier, medan mindre studier publiceras i form av arbetsrapporter. I båda serierna publiceras såväl utredningar och förstudier som resultat av forsknings- och utvecklingsarbete. På så vis speglar dessa serier forskningsrådets inriktning och utveckling. Åtskilligt publiceras dock utanför rapportserien, såsom artiklar i svensk och internationell fackpress eller doktors- och licentiatavhandlingar.

Nedan förtecknas de DFR- och arbetsrapporter som utkommit från och med 2001. En fullständig förteckning över forskningsrådets alla publikationer samt ytterligare information om olika projekt kan erhållas från:

Dalarnas forskningsråd

Box 743

791 29 Falun

tel: 023–70 91 00

e-post: info@dfr.se hemsida: www.dfr.se

2001

Att vaska guld i floden av forskningsresultat: Om kunskapsöversikter som metod för överblick och analys, red. Thomas Tydén, Rut Lönn & Harriet Ryd, Forum för Kunskapsvård och Forskningsinformation/Dalarnas forskningsråd. Arbetsrapport 2001.

Gossas, Markus, *Varför var det så få som engagerade sig? Om miljöengagemang och medborgaranda i Bojsenburg*. Arbetsrapport 2001.

Götling, Anna, *Att åldras i Backåkers: En mikrohistorisk studie av de äldres levnadsvillkor på en småbrukargård i södra Dalarna 1826–2001*. DFR-rapport 2001:2.

Hallberg, Hans, *Åttio år tvåtusen: En enkät- och intervjustudie*. DFR-rapport 2001:3.

Jarlöv, Lena, *Boende för tredje livsfasen*. Arbetsrapport 2001.

Jarlöv, Lena, *Grönska på ålderns höst*. Arbetsrapport 2001.

Jernberg, Anita, *Natur och trädgård inom vård och omsorg*. DFR-rapport 2001:1.

Olsson, Tyra, *Utvärdering av stödsamtal i samverkan: Ett samverkansprojekt mellan försäkringskassans lokalkontor i Malung och sjukvården i Malung*. Arbetsrapport 2001.

Sörensdotter, Renita, *Hemma med hemtjänst: Hemtjänsten som en förutsättning för äldres boende i det egna hemmet*. Arbetsrapport 2001.

Vid gruva och hytta: Människor och vardagsliv i Vintjärn och på Åg, red. Anna Götling & Helena Kåks. Arbetsrapport 2001.

2002

Alexanderson, Karin, *Utvärderingens praktik*. Arbetsrapport 2002.

Bergström, Eva, *Äldres fritidsboende och den kommunala ekonomin: Exemplet Sälen i Malungs kommun*. Arbetsrapport 2002.

Bergström, Eva, Lena Dahlberg & Ingela Edkvist, *Anhörigvårdarens vardag. En kunskapsöversikt och två studier kring äldres anhöriga*. Arbetsrapport 2002.

Edkvist, Ingela, *Anhörig 300 i Dalarna – hur gick det?* Arbetsrapport 2002.

Herlitz, Claes & Lotta Gröndahl, *Att skapa motivation och arbetsglädje hos äldreomsorgens personal: Erfarenheter från ett utvecklingsprojekt i Vansbro kommun*. Arbetsrapport 2002.

Kåks, Helena, *Avesta: Industrierbete och vardagsliv genom 400 år*. DFR-rapport 2002:1.

Larsson, Lars, *När EU kom till byn: Leader II – ett sätt att styra landsbygdens utveckling*. DFR-rapport 2002:2 / Geografiska regionstudier nr. 50.

Magnedahl, Britt-Marie, *Rehabilitering och samverkan i Rättvik: En utvärdering av ett samverkansprojekt mellan kommun och landsting*. Arbetsrapport 2002.

Messing, Jan, *Alkoholsituationen och det drogförebyggande arbetet i Dalarna 2001*. Länsstyrelsen Dalarna och Dalarnas forskningsråd. Arbetsrapport 2002.

Messing, Jan, *Barn i samhället – elev i skolan: Om skolexterna faktorerers betydelse för särskilt elevstöd*. Arbetsrapport 2002.

Myrholm, Magnus, *Regional näringslivsutveckling: Beskrivning och utvärdering av regionalt produktutvecklingscentrum i Säter utifrån ett regionalt innovationssystemperspektiv*. Arbetsrapport 2002.

Turunen, Päivi, *YAR – Youth at risk: Beskrivning och utvärdering av första året med ett projekt för ungdomar i riskzon i Borlänge*. Arbetsrapport 2002.

Törnquist, Stefan, *Att leva och verka i Astrid Lindgrens hembygd: En enkätundersökning av unga människors attityder till leaderområdet Astrid Lindgrens hembygd*. Arbetsrapport 2002.

2003

Bergström, Eva, Anna Götling & Kjell Haraldsson, *Eldsjälar, nätverk och lokal gemenskap: Studier kring föreningsliv och företagande i Mora, Leksand, Edsbyn och Östervåla*. DFR-rapport 2003:1. (Under utgivning.)

Hallberg, Hans, *Alla vill vi bli sedda: Projektet hemrehabilitering efter stroke i Falun – en intervjustudie*. Arbetsrapport 2003.

Herlitz, Claes, *Ta ingen skit: Erfarenheter från ett arbete mot sexuella trakasserier bland elever på mellanstadiet i Falu kommun*. Arbetsrapport 2003.

Herlitz, Claes & Magnus Myrholm, *En befolkning i förändring: Scenarier över befolkningsutvecklingen i Dalarna och dess kommuner 2000–2030*. DFR-rapport 2003:2.

Johansson, Ylva, *Frivilliga organisationers insatser för äldre: En studie av sociala insatser och intresseorganisering i Leksands kommun*. Arbetsrapport 2003.

Strömberg, Ulla-Britt, *Forskningsinformation i förändring: Berättelsen om FKF och samtal om vetenskap och samhälle med några som för arvet vidare*. Arbetsrapport 2003.

Turunen, Päivi, *Ungdomar i YAR-programmet – livssituation, förändring och resultat: Slutrapport om Youth at Risk i Borlänge 2000 – 2002*. Arbetsrapport 2003.